

el-CÜVEYNÎ

el-Varakât

Fıkıh Usulü

BEYAN

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

el-Varakât Fıkıh Usûlü, Beyan Yayınları'nın 628. kitabı olarak yayına hazırlandı; sayfa düzeni ve kapak DBY Ajans; baskı ve cild Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İSTANBUL Tel: +90 212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Nisan 2016'da İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-975-473-667-0

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI

Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: +90 212 512 76 97 - Tel-Faks: +90 212 526 50 10

www.beyanyayinlari.com.tr / beyanyayinlari@gmail.com

www.facebook.com/beyanyayinlari

www.twitter.com/beyanyayinlari

İmâmü'l-Harameyn
el-Cüveynî

el-Varakât

Fıkıh Usûlü

الورقات
في أصول الفقه

Tercüme
Adnan Memduhoğlu

BEYAN

İçindekiler

Önsöz, 7

I. İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî, 11

II. el-Varakât, 19

Bibliyografya, 29

III. el-Varakât'ın Türkçe Çevirisi, 33

الورقات في أصول الفقه	el-Varakât Fıkıh Usûlü
۳۶ [مقدمة]	37 Mukaddime
۳۶ [معنى أصول الفقه]	37 Fıkıh Usûlünün Manası
۴۰ [أنواع الحكم]	41 Şer'i Hükümlerin Çeşitleri
۴۴ [الفرق بين الفقه والعلم والظن والشك]	45 Fıkıh, İlim, Zan ve Şek Kavramları Arasındaki Fark
۴۸ [أبواب أصول الفقه]	49 Fıkıh Usûlünün Ana Konuları
۴۸ -۱ [أقسام الكلام]	49 1- Kelâm ve Kısımları

٥٢	٢- [الأمر و النهي]	53	2- Emir ve Nehiy
٥٨	٣- [العام وَالْخاص]	59	3- Âmm-Hâss (Umum-Husus)
٦٤	٤- [المُجمل والمبين]	65	4- Mücmel – Mübeyyen
٦٤	٥- [الظاهر والمُؤول]	65	5- Zâhir – Müevvel
٦٦	٦- [أفعال الرسول]	67	6- Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Fiilleri
٦٨	٧- [النسخ]	69	7- Nesh
٧٢	٨- [الإجماع]	73	8- İcmâ
٧٦	٩- [الأخبار]	77	9- Haberler
٨٢	١٠- [القياس]	83	10- Kıyas
٨٦	١١- [الحظر والإباحة]	87	11- Hazr ve İbaha (Helal ve Haram)
٨٨	٢١- [ترتيب الأدلة]	89	12- Delillerin Tertibi
٩٠	٣١- [شروط المُفتي و المستفتي]	91	13- Müftî – Müsteftî
٩٤	٤١- [الإجتihad]	95	14- İçtihat

Önsöz

Varakât, fıkıh usulünün hemen hemen bütün temel konularına değinmekle beraber, çok kısa olması hasebiyle talebelerin ezberlemeyi tercih ettiğı metinler arasına girmiş önemli bir eserdir. Bu eserde fıkıh usulünün temel kavramları ve konuları hakkında ayrı ayrı başlıklar altında kısa bilgiler verilmektedir.

Medrese tahsili esnasında bu kitabı Tillolu Molla Burhaneddin Hocamızın yanında okuduğumuz sıralarda, eseri gerek mütalaâ, gerekse ders arkadaşlarımızla müzâkere ederken farkettiğim bir husus olmuştu: Bu kitap hacmi ufak olmakla beraber alanında hem câmi', hem kâfi bir kitap idi.

İmâmü'l-Harameyn, kendince varaklara aldığı bahisleri, fıkıh usulünün olmazsa olmaz mevzularından, diğer

bir ifadeyle özellikle bilinmesini gerekli gördüğü konular arasından bilinçli olarak seçmiş, bunlar hakkında ancak gerektiği kadar, muhtasar bilgiler vermekle yetinmiştir. Bu öz bilgilerle yetinmeyip usûl deryasında yol almak isteyen ilim ehlini de ihmâl etmemiş, onlara “et-Teshîl” ve “el-Burhân” kitaplarını adres göstermiştir.

O yıllarda Varakât, fıkıh usulü hakkında temel bilgiler edinmemize ve az da olsa bu konuda bir ufuk kazanmamıza katkıda bulunmuştu. Daha sonra Tillolu Molla Bedreddin Sancar Hocamızın yanında Tâcûddin Abdülvehhâb İbnü's-Sübkî (v. 771/1369)'nin “Cem'u'l-cevâmi”¹ adlı kitabını okuduk.² Ancak derslerde ibâreye takılma ve onu an-

- 1 İbnü's-Sübkî, “Cem'u'l-cevâmi” adlı eserinin başında, bu kitabını yaklaşık yüz müellifin yazdıklarından derlediğini ifade etmektedir. Bkz. Tâcûddin Abdülvehhâb İbnü's-Sübkî, Hâşiyet'l-Attar alâ Cem'i'l-Cevâmi' Neşreden M. Nuri Nas, Midyat, tsz., I-II. Cem'u'l-cevâmi' üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Bunlardan biri olan “el-Budûru'l-levâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi” adlı eseri tahkik eden Hamîd el-Yûsî, eser üzerine yapılmış toplam 47 çalışmadan bahseder. Katip Çelebi ise, eser üzerine yapılmış toplam 26 çalışmanın adını vermektedir. (Kâtip Çelebî, Keşfu'z-Zunûn, I, 595-597).
- 2 Geçmişte şark medreselerinde ders programında okutulan tek usûlu'l-fıkıh kitabı olan Cem'u'l-cevâmi', sıralı kitapların sonuncusunu teşkil etmektedir. Bunu bitiren talebe eğitimini ikmal etmiş ve “icâzet” almaya hak kazanmış olur.

lamaya çalışma azmu gayretinden metnin ne demek istediğini, yani maksûd olan mânâyı bazen kaçınıyorduk.

Evet, Subkî'nin eseri, mütekellimin ve fukahâ yöntemlerini aynı kitapta toplamayı başarmış memzuç ve kıymetli bir eser olabilir. Keza dil felsefesi açısından da hayli öneme sahip bir kitap.³ Ancak o zamanlar anlaşılması çok zor ve muğlak ifadelerle dolu gelmişti bize. Kanaatimce yazıldığı dönemlerde telif edilmiş olan diğer fıkıh usûlü eserlerinde olduğu gibi, bu kitapta da incelikli bir dil kullanılması ve

- 3 Molla Halil Siirdî'ye ait Usûlü'l-fıkh kitabı da, gerek sistematigi gerekse içeriği yönüyle Tâcûddin Abdülvehhâb İbnü's-Sübki'nin "Cem'u'l-Cevâmi'" adlı eserine çok benzemektedir. Zaten İ. Subki'nin "Cem'u'l-Cevâmi'"i ve bunun üzerine yapılan Celâluddin el- Mahalli'nin "el-Bedru't-Tâli' fi Halli Cem'i'l-Cevâmi" adlı şerhi ile Kâdî Zekeriya el-Ensârî el-Mısırî'nin Lübbü'l-Usûl (muhtasarı'l-cem' ve şerhuhu) adlı eseri Molla Halil'in kitabının birinci derecedeki kaynaklarıdır. Nitekim Molla Halil'in kendisi de yukarıda sözü edilen bu üç çalışmadan yararlandığını bizzat ifade etmektedir. O'na göre bu üç kitabın bölgede şöhret bulması ve tedavülde olmaları onları diğerlerinden önemli kılmaktadır. Ayrıca bu eserler, fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgili ıstılah ve kavramları en güzel şekilde ele almaları ve Arap dil kaidelerini yerinde kullanmaları sebebiyle bu alanda başka kitaplara adeta ihtiyaç bırakmamaktadırlar. Bk. Molla Halil Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.1b-2a; Adnan Memduhoğlu, Molla Halil es- Siirdî ve Usûlü'l-Fıkh Adlı Yazma Eseri", Uluslararası İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu, İstanbul 2008. s. 293-316.

mevzuların çok öz ifadelerle anlatılması sebebiyle ancak bu tür eserleri okumaya alışmış ve bu ilmin kurallarını öğrenip kavramış kimseler kitaptan faydalanabilir.

Varakât'a gelince, az evvel de ifade ettiğim gibi bizler bu kitap sayesinde bu alanla ilgili temel bazı bilgiler öğrenmiş, böylelikle usûlü'l-fıkıh sahasına antremanlı çıkabilmiştik.

Son olarak şunu da ifade etmek isterim. Aslında bugüne kadarki okumaların neticesinde vardığım nokta, fıkıh usûlü ilminin, Kur'an ve Sünnetin anlamını tespit etmeye çalışmak, bu alanda ehline yapılan içtihatların da metodolojik olarak çerçevesini tâyin etmek gibi bir rol üstlenmiş olduğu gerçeğidir. Böylelikle bir yandan dinî metinlerin anlamlarının çarpıtılmasının önüne geçerek onları tebdil ve tahriften korurken, bir yandan da sağlıklı yorumun metodolojisini ortaya koymak suretiyle İslam'ın nesiller boyunca yaşanılır kılınmasına hizmet etmiş olmaktadır.

Kitabın yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Adnan Memduhoğlu

Siirt, 2016

I. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî

A) Hayatı

Tam adı İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî'dir. Künyesi Ebü'l-Meâlî, lakabı ise Ruknuddîn ve İmâmü'l-Haremeyn'dir.¹

Eş'arî kelâm âlimi ve Şâfiî fıkıh ve usûl bilginidir. Yazmış olduğu eserlerle Şâfiî hukuk ekolünün gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. Telif alanında "el-Müksirûn"

1 Bk: Vefeyâtü'l-A'yân 3/167-170; Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ, 18/468 vd.; Mu'cem-ül-müellifîn, 5/184; Tabakât-üş-Şâfiyye, 5/165; Kâmus-ül-a'lâm, 2/1855; Şezerât-üz-zeheb, 3/358; Abdülazîm ed-Dîb, "Cüveynî", DİA, 8/141-144; el-Bidâye ven-nihâye, 12/128.

diye adlandırılan çok eser yazmış âlimler arasında yer alır. İslami ilimlerin hemen her alanında kitap veya risale şeklinde eserler kaleme almıştır.²

Cüveynî, hicri 419 (m. 1028) senesinde Horasan'da Nîşâbur civarındaki Cüveyn nahiyesi Ezâzvâr (veya Büštenikân) köyünde doğdu. İlk olarak zamanın büyük âlimlerinden ve Nîşâbur'un ünlü müderrislerinden olan babasından temel din ve âlet ilimlerini öğrenip, hadîs ve fıkıh ilmini tahsil etti.

Babası Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî (ö. 438 / 1047) Şâfiî fakihî ve müfessirdir. Zamanın Şâfiî mezhebindeki önde gelen âlimlerinden biri olup çoğu fıkha dair olmak üzere çeşitli eserler yazmıştır.

Cüveynî, babası dışında "Şeyhü'l-Hicâz" diye tanınan amcası Ali b. Yûsuf'un da bir süre öğrencisi oldu. Ayrıca, Ebû Hassan Muhammed bin Ahmed Müzekkâ, Ebû Sa'îd Abdurrahmân bin Herdân Nadravî, Ebû Abdullah Muhammed bin İbrâhim bin Yahyâ el-Müzekkâ, Ebû Sa'd

2 Hayreddin Karaman, İslam Hukuk Tarihi, İstanbul 2004, s.252-253; Bilal Aybakan, İmam Şâfiî ve Fıkıhî Düşüncesinin Mezhepleşmesi, İstanbul 2007, s.234, 235.

Abdurrahmân bin Hasen bin Aliyyek, Ebû Abdurrahmân Muhammed bin Abdülazîz en-Niyîlî, Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî ve daha birçok meşhûr âlimden ilim tahsil etti.

Bütün mesaisini ilim tahsiline veren Cüveynî, sabah-tan akşama kadar ders alır, gece gündüz ilim peşinde koşardı. Her gün erkenden hocası Ebû Abdullah'dan ders almak için Hubbazî mescidine gider, Kur'ân-ı Kerîm okur, kırâat tâlim ederdi. İlim tahsili sırasında yüz cild eseri okuyup mütâlâa ettiği rivayet edilir.

Yirmi yaşına girmek üzere iken, vefât eden babasının yerine aynı medresede müderris olarak ders vermeye başladı. Müderrisliği yanında bir taraftan da öğrenimine devam ederek bölgenin ünlü âlimlerinden dersler aldı. Beyhakiyye Medresesi'nde büyük âlim Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî'nin derslerine devam etti. Ebû Abdullah el-Habbâzî'den kıraat, Ali b. Faddâl el-Mücâşîî'den Arap edebiyatı, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'den fıkıh, Ebü'l-Kâsım el-İskâf'tan usûl-i fıkıh, Abdurrahman b. Hasan b. Aliyyek ile Ebû Nuaym el-İsfahânî ve daha başkalarından hadis ilimlerini tahsil etti.

Cüveynî, bu yıllarda hocalarıyla ilmî konularda tartışarak dikkatleri üzerine çekti. Birçok âlimle münazaralarda

bulunarak Ehl-i sünnet inancını savundu ve Eş‘arî mezhebinin bölgede güçlenmesini sağladı. Bu durum “mihnetü’l-Eşâire” diye bilinen hadise ortaya çıkıncaya kadar sürdü. Mu‘tezile’ye meyilli Şî‘-Mu‘tezilî görüşleri koyu bir taassupla savunan ve Eş‘arîliğin güçlenmesini hazmedemeyen devrin Büyük Selçuklu Veziri Amîdûlmülk el-Kündürî, Eş‘arî düşünceye sahip âlimlerin vaaz verme, ders okutma faaliyetlerini yasakladı; bir kısmının da hapsedilmesine karar verdi. Bu gelişmeler üzerine Cüveynî, aralarında hocası Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî ve Beyhakî gibi meşhur kişilerin de bulunduğu bir grup âlimle birlikte Nîşâbur’dan ayrılarak Samarra’ya gitti. Daha sonra Samarra’dan Bağdad’a geçerek, burada bölgenin ileri gelen âlimleriyle tanışıp ilmî sohbetlerde bulundu.³

İlimdeki derinliği ve şöhreti her tarafa yayılan Cüveynî, Bağdat’da bir süre kaldıktan sonra buradan Hicaz’a geçip (450 / 1058) dört yıl kadar Mekke-i Mükەرreme ve Medîne-i Münevverede kaldı. Burada ilim ve ibâdetle meşgûl oldu. Kendisine, “İmâm-ül-Haremeyn”, yanî Mekke ve Medine’nin İmâmı ünvanı verildi.

3 ed-Dîb, “Cüveynî”, DİA, 8/141.

Tuğrul Bey'in vefatından sonra Selçuklu sultanı olan Alparslan, Kündürî'yi azledip yerine Nizâmülmülk'ü vezir olarak atadı. Âlimlere pek kıymet veren Nizâmülmülk'ün daveti üzerine İmâmü'l-Haremeyn, tekrar Nişâbûr'a döndü (455 / 1063). Zamanın hükümdâr ve devlet ricalinden büyük hürmet görmeye başladı. Nizâmiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi; ayrıca vakıfların idaresi de uhdesine verildi.

Vefatına kadar sürdürdüğü eğitim-öğretim faaliyetlerinde yüzlerce talebe yetiştirdi. Yetiştirdiği meşhur öğrenciler arasında Hücetü'l-İslam İmâm Gazâlî, Ebü'l-Hasen Ali bin Muhammed el-Keyâlehrâsî (Kiyâ el-Herrâsî), Ebü'l-Muzaffer Ahmed bin Muhammed el-Havâfi, Ebü'l-Kâsım Süleymân bin Nasır el-Ensârî en-Nişâbûrî, Ali b. Muhammed et-Taberî, Abdülgâfir el-Fârisî gibi isimler yer alır.

İmâm-ül-Haremeyn bereketli ömrünün sonuna doğru hastalandı. Rebi'ül-âhır ayının yirmibeşinde, pazartesi günü, hicri 478 (m. 1085) senesinde vefât etti. Vefâtı, duyulduğu her yerde büyük üzüntüyle karşılandı. Cenâzesi Nişâbûr'a getirildi. Cenâze namazını oğlu Ebü'l-Kâsım Muzaffer bin Abdülmelik Cüveynî kıldırdı. Nişâbûr'da babasının yanına defnedildi.

İmâmü'l-Harameyn, tedris hayatı boyunca ehl-i sünnet çizgisini ve klasik Şâfi'î usûlünü takip etmiş, bununla birlikte yazmış olduğu eserlerde kendisine has bir metot izlemiştir.

Gayet fasih bir hatip, pek hassas rûhlu bir edip olan Cüveynî, saatlerce ders verir ve ifadelerindeki belagat ve ahenk, hiçbir sekteye uğramazdı. Sözlerindeki ahenk, vazırlarındaki tesir, dinleyenleri çok etkilerdi. Bazen duygulanır; gözlerinden yaşlar akardı.

Güzel ahlâka sahip olan İmâmü'l-Harameyn, gayet mütevâzi, insafı ve kadirşinas idi. Huzurunda söylenilen sözleri nezâketle dinler, hoşuna giderse takdîr eder, faydalı görürse, ondan istifâde ettiğini söylemekten çekinmezdi.

İmâm Gazâlî'yi yetiştiren bu büyük âlim bir şiirinde şöyle der:

“Ey kardeşim, ilme altı şey kavuşturur ve bunları genişçe sana edeyim beyân.

Zekâ, heves ve gayret ve yetecek kadar mal, bir üstadın telkini, ayrıca uzun zaman.”

B) Eserleri

Hayatını ilim yolunda okuma, okutma ve eser yazma faaliyetleri ile geçiren Cüveynî, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis alanlarında çok sayıda kıymetli eser telif etmiştir. Sayıları otuzu aşan eserlerinin belli başlıları şunlardır:

1. eş-Şâmil fî usûli'd-dîn.
2. el-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd.
3. el-'Akıdetü'n-Nizâmiyye.
4. Lüma'u'l-edille fî kavâ'id-i Ehli's-sünne.
5. Şifâü'l-galîl fî beyâni mâ vakaa fi't-Tevrât ve'l-İncîl mine't-tahrîf ve't-tebdîl.
6. Mesâilü'l-İmâm 'Abdilhak es-Sıkkî.
7. Risâle fî zikri hâli's-Şeyh Ebî 'Alî İbn Sînâ.
8. Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb.
9. er-Risâletü'n-Nizâmiyye fi'l-Erkâni'l-İslamiyye.
10. Muğîsu'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-hak. (Muğîsü'l-halk fî ihtiyâri'l-ehak ismiyle de bilinir).
11. el-Burhân fî usûli'l-fıkıh.
12. et-Telhîs (Telhîsu't-Takrîb).
13. el-Varakât fî usûli'l-fıkıh.
14. el-Gıyâsî (Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem).

15. el-Kâfiye fi'l-cedel.

16. ed-Dürretü'l-mudıyye fîmâ vaka'a fîhi'l-hilâf beyne'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye.

Kaynaklarda bunların dışında Muhtasarı'n-Nihâye, Muhtasarı't-Takrîb, el-Ğunye ve et-Tuhfe fî usûli'l-fıkh, el-Esâlîb fi'l-hilâf ve el-'Umed, Medârikü'l-'ukûl. Fî İsbâti kerâmâti'l-evliyâ, Fi't-Tekfîr, Gunyetü'l-müsterşidîn, et-Tebşıra fi'l-vesvese, Şerhu Lübâbi'l-fıkh li'l-Mehâmilî, el-Erba'ûn, Tefsîrü'l-Kur'ân, Dîvânü hutab ve mevâ'iz, el- el-Furûk.

II. el-Varakât

A) Kitabın Önemi

Adından da anlaşılacağı üzere hacmi gayet kısa olan bu kitap, fıkıh usulü konularının hemen hepsine başlıklar halinde kısa tarifler getirip izahlarda bulunmuştur. Kısa ve özlü bir kitap olması sebebiyle olacak ki tarihi süreç içerisinde bu alanda, ilim erbabı nezdinde ve özellikle bu ilmi tahsil eden talebe-i ulum için çok faydalı bir eser olarak kabul görmüştür.

el-Burhân ve et-Telhîs eserlerine nazaran bu kitap usûlü'l-fıkh alanında Cüveynî'nin telif ettiği en kısa ve özlü eseridir. Muhtemelen bu kitabı diğerlerinden sonra kaleme almıştır.

Müellif tarafından kitapta değinilmesi gereken konu ve kavramlar özenle seçilmiştir. Konular kısa ve kolay bir

dille anlatılmıştır. Gereksiz uzatmalardan kaçınılmış, tafsilat bu alandaki uzun kitaplara havale edilmiştir. Ancak konuların çok kısa ve öz bir biçimde dile getirilmesi, bazı kavramların tariflerinde ifade darlığına da neden olmuştur. Bu sebeple olacak ki eser üzerinde yapılmış olan şerh ve hâşiyelerde kapalı kalan bu kavramlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

B) Ele Aldığı Konular

Eserde mütekellim usûlle yazılan klasik fıkıh usûlü kitaplarındaki sistematik yapı büyük oranda muhafaza edilmiştir. Kitabın ele aldığı temel konular şu şekildedir:

Mukaddime

Bu bölümde şu kavramlar üzerinde durulmakta ve tarifler yapılmaktadır:

- a. Asıl
- b. Fer‘
- c. Fıkıh

Şer‘î Hükümün Kısımları

- d. Vâcip

- e. Mendûb
- f. Mubâh
- g. Mahzur
- h. Mekruh
- i. Sahih
- j. Fâsit

Fıkah, İlim, Zann ve Şekk Kavramları

- k. İlim
- l. Cehl
- m. Şekk
- n. Zann
- o. İlm-i zaruri
- p. İlm-i iktisabi
- q. Nazar
- r. İstidlâl
- s. Delil
- t. Usûlü'l-fıkah

Fıkah Usûlünün Konuları

Müellif, fıkah usûlünün ana konuları olarak 14 temel konuyu belirlemiş ve her birisini muhtasar şekilde açıklamıştır.

1. Kelâm ve Kısımları

Bu bölümde klasik fıkıh usulü konuları arasında yer alan lafızlar bahsindeki şu kavramlara yer verilmektedir:

2. Emir - Nehiy

3. Âmm – Hâss, Mutlak - Mukayyed

4. Mücmel -Mübeyyen

5. Zâhir -Müevvel

6. Ef‘âl

Bu başlık altında Resulullah (sallallâhu ‘aleyhi ve sellem)’ın fiilleri, ibâdet ve tâat açısından ele alınmakta, ayrıca takrîr konusuna yer verilmektedir.

7. Nesh

Neshin lügat ve terim anlamı, neshin örnekleri, ne şekilde gerçekleştiği gibi konular işlenmektedir.

Ayrıca nasslarda bize göre çelişki gibi görülen durumlar (*Teâruz*) ve bu teâruzu giderme yolları (*Cem’* gibi) üzerinde durulmaktadır.

8. İcmâ

İcmânın tarifi, çeşitleri, hücciyeti, sahabe döneminde icmâ gibi konular ele alınmaktadır.

9. Haberler

Haberin tarifi, mütevâtir ve âhâd haberin değeri, haberi vâhidle ilgili konular üzerinde durulmaktadır.

10. Kıyâs

Kıyâsın tarifi, kıyâsın çeşitleri (kıyâsu'ş-şebah, kıyâsu'l-'ille, kıyâsu'd-delâle), fer', asıl, illet ve hükmün şartları konuları ele alınmaktadır.

11. Hazr-İbâha-İstishâb

Eşyada aslolanın haramlık mı, yoksa mübahlık mı olduğu konusundaki görüşlerin değerlendirmesi ve istishâb kavramı ele alınmaktadır.

12. Tertibu'l-edille

Hükme kaynaklık eden delillerin öncelik sıralaması ve tertibi ele alınmaktadır.

13. Müftû-müsteftî

Fetvâ verecek kimsede bulunması gereken vasıflar, fetvâ soran kimsenin durumu ele alınmaktadır. Ayrıca *taklid* kavramı ve *mukallidin* durumu ile ilgili görüşler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlerini kabulle karşılamanın taklit diye isimlendirilip isimlendirilemeyeceği konuları ele alınmaktadır.

14. İctihâd - müctehîd

İctihâdın tarifi ve mahiyeti, ictihâd için gerekli şartlar, müctehidin tarifi, sahip olması gereken vasıflar, ictihadda isâbet ve hata konuları üzerinde durulmaktadır.

C) el-Varakât Üzerine Yapılan Çalışmalar

el-Varakât üzerine nazım, şerh ve haşiye şeklinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹ Nazım olarak yapılan çalışmalar arasında şunlar zikredilebilir:

1. Şihabüddin Ahmed b. Muhammed et-Tûfî eş-Şâfiî (v.893),
2. Seyyid Muhammed b. İbrahim b. el-Müfaddal el-Yemenî (v.1085),
3. İbn Zâkûr Muhammed b. Kâsım el-Fâsî el-Mâlikî (v.1120),
4. Yahya b. Nuriddin b. Musa el-‘Imrîtî eş-Şâfiî (v.989)

1 el-Varakât üzerine yapılmış olan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Hacı Halife, Keşfü’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn, thk. Kâsım Muhammed er-Receb, Bağdat ts., 2/2006; ‘Umer Ğanî Suud el-Ânî, el-İşârât ilâ Şürûhi’l-Varakât, (Bağdat, el-Enbâr, 2002).

Bunlardan el-‘İmrîû’nin kitabı Teshîlü’t-turukât fî Nazmi’l-Varakât, Osman b. Ali el-Mardînî tarafından yazılan el-Encümü’z-zâhirât alâ halli elfâzi’l-Varakât fî usûli’l-fıkh adlı şerhin başında yayımlanmıştır. Teshîlü’t-turukât, Muhammed el-Useymin tarafından şerh edilmiş ve yayımlanmıştır (Dâru’l-Ğad el-Cedîd, 2009. Diğer bir baskısı Kahire de Dâru İbni’l-Heysem tarafından 2002’de yapılmıştır).

Ömer Rıza Kehhale, Mu’cemu’l-müellifin adlı eserinde nazım şeklinde yapılmış başka eserlerden de bahsetmektedir:

5. Süllemü’l-Vüsûl ilâ İlmi’l-Usûl fî Nazmi’l-Varakât li İmâmi’l-Haremeyn. Bu kitap Sîdî İbrâhîm el-Ğavl es-Selâmî el-Cezâirî (v.1340) tarafından kaleme alınmıştır.²

el-Varakât üzerine yapılan önemli şerh ve haşiyelerden bazıları şunlardır:

1-Şerhu’l- Varakât li-İmami’l-Haremeyn el-Cüveyni. Ebu Muhammed Tâcüddin Abdurrahman b. İbrahim el-Firkâh el-Fizârî (v. 690/1291) tarafından yapılan bu şerhin yazma

2 Ömer Rıza Kehhale, Mu’cemu’l-müellifin, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut ts. XI/280.

nüshası Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. (51 vr. 000516 -2 - 97.501). Sâre Şâfi el-Hâcerî tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir (Beyrut 2001).

2- Şerhu'l-Varakât fî ilmi'l-usûl. Celâlüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî eş-Şâfiî (v.864) tarafından yapılmış olan bu şerh Ebu Âişe Abdülmün'im İbrahim tarafından bazı ek bilgilerle neşredilmiştir (Mekke-i Mükerreme, 1996). Ayrıca Hüsâmüddin Musa el-Affâne de eseri tahkikli olarak neşretmiştir (Kudüs 2000).

Celâlüddin el-Mahallî'nin bu şerhi üzerine pek çok haşiye yazılmıştır. Bunlardan Abdilhak es-Sinbâtî (v.994), Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî (v.1069) ve Ali b Ahmed el-Buharî eş-Şa'rânî eş-Şâfiî tarafından yapılan haşiyelerin yazma nüshaları Ezher kütüphanesinde bulunmaktadır.

Matbu' olanlar arasında ise şunlar sayılabilir: Ahmed ed-Dimyâtî eş-Şâfiî, (Dârul-Kütübi'l-'Asriyye, tarihsiz); Muhammed Sâlih el-Ğursî, Kurratü'l-'Ayn bi Şerhi Verakâti İmâmî'l-Hameyn (Konya 1424/2003); Ahmed b. Abdüllatîf el-Hatîb el-Câvî (v.1306), Hâşiyetü'n-Nefehât alâ Şerhi'l-Mahallî (Mısır h.1357).

3- Şerhu'l- Varakât. Muhammed b. Muhammed el-Kemâl el-Kâhirî eş-Şâfiî (v.864)'ye ait olan şerhi, Ömer el-Ânî tahkikli olarak yayımlamıştır (Dâru Ammâr, ts.).

4- el-Encümü'z-Zâhirât 'alâ Halli Elfâzi'l-Varakât fî Usûli'l-Fıkh. Şemsüddin Muhammed b. Osman b. Ali el-Mardîni (v.871) tarafından yapılan bir şerh olup Muhammed Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle tarafından bazı talikatlarla birlikte yayımlanmıştır (Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1996).

5- et-Tahkîkât Şerhu'l-Varakât. Hüseyin b. Ahmed Şihâbüddin el-Fûrân el-Kılânî (İbn Kâvân, v.889)'nin yaptığı bu şerh, Şerif Sa'd b. Abdillâh b. Huseyn tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır (Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1999).

6- Gâyetü'l-Merâm fî Şerhi Mukaddimeti'l-İmâm. Al-lame Ahmed b. Muhammed Zerkî Mânevî et-Telemsânî (v.900)'ye ait bu şerh Medine'de tahkik edilmiştir.

7- Kurratü'l-'ayn bi Şerhi Verakâti İmâmi'l-Hameyn. Muhammed b. Muhammed er-Ru'aynî el-Hattâb (v.954) tarafından yapılmış olan bu şerh, Riyad'da h.1375 tarihinde basılmıştır. Bu şerh üzerine Muhammed b. Huseyn es-Sûsî et-Tûnusî tarafından haşiye yapılmıştır (Tunus h.1368).

8- Gâyetü'l-Me'mûl fî Şerhi Varakâtî'l-usûl. Şihâbüddin b. el-'Abbâs Ahmed b. Hamza er-Remlî eş-Şâfî (v.954)'ye ait bu şerhin tahkiki Mısır'da yapılmıştır (1983).

9- el-İzâât âlâ Metni'l-Varakât. Abdüsselam b. İbrahim el-Huseyn tarafından yapılmıştır (Suûdî Arabistan, ts.).

10- Şerhu'l- Varakât. Şihâbüddin Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Kâsım es-Sabbâğ el-'Abbâdî (v.994)'nin bu şerhi üzerine Nuruddin Ali b. Ali eş-Şebrâmlisî (v.1087) bir haşiye yazmıştır. Bu şerh, Muhammed Hasen İsmail tarafından tahkik edilerek Şevkânî'nin İrşâdü'l-fuhûl eseriyle beraber hamîşte yayımlanmıştır (Beyrut).

Bunlar dışında İbrahim b. Ahmed b. Molla el-Halebî (v.1030), Kâsım b. Kutlubuğa el-Hanefî'ye (v.879)³ ait şerhler zikredilebilir. Ayrıca muasır âlimlerden Abdullah b. Sâlih el-Fevzân (Riyad 1993, Dâru'l-Müslim), Sâlih b. Abdülaziz Âlü's-Şeyh, Abdülkerim el-Hudayr (Riyad ts.) ve daha pek çok âlimin yapmış olduğu çok sayıda şerh ve haşiye bulunmaktadır.

3 Bkz. Keşfü'z-zünûn, 2/2006.

Bibliyografya

Aybakan, Bilal, İmam Şâfiî ve Fıkhî Düşüncesinin Mezhepleşmesi, İstanbul 2007.

Bedevî, Mezâhibü'l-İslâmiyyîn, Beyrut 1979, I, 679-748.

Brockelman, Carl, "Cüveynî", İA, İstanbul 1993,, III, 249.

Cüveynî, Ebul-Meâlî, İmâmü'l-Harameyn, Kitâbü't-Telhîs, thk. Abdullah Cevlim en-Neybânî-Şebbîr Ahmed el-Umerî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996.

———, el-Bürhân fî usûli'l-fıkh, thk., Abdülazîm ed-Dîb, Katar 1992.

———, el-Kâfiye fî'l-cedel, nşr. Halil el- Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

———, Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb, thk. Abdülazim Muhammed ed-Dîb, (el-Mukaddimât bölümü), Cidde 2007.

Dağ, Mehmet “İmam el-Haremeyn el-Cüveynî’de Nedensellik Kuramı”, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2, Samsun 1987, s. 38.

ed-Dîb, Abdülazîm, “Cüveynî”, DİA, İstanbul 1993, VIII/141-144.

-----, İmâmü’l-Haremeyn, Küveyt 1401/1981.

-----, Fıkhu İmâmi’l-Haremeyn, Kahire 1409/1988.

Esnevî, Cemalüddin, Tabakâtü’ş-şafiiyye, Beyrut, 1987

Fevkiyye, Huseyn Mahmûd, el-Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn, (‘Alâmü’l-‘Arab), (el-Müessesetü’l-Mısriyye el-Âmme), Kahire 1964, s. 210-211.

el-Fizârî, Tâcüddin Abdurrahman b. İbrahim el-Firkâh, Şerhu’l-Varakât, thk. Sâre Şâfi el-Hâcerî, Beyrut 2001.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed, el-Menhûl min ta’lîkâti’l-usûl, thk. Muhammed Hasen Heyt Dâru’l-Fikr, Beyrut 1980.

el-Ğursî, Muhammed Sâlih, “Kurratü’l-‘ayn bi şerhi Varakâti İmâmi’l-Haremeyn”, Konya 1424/2003.

Hacı Halife, Keşfü’z-zünûn an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn, thk. Kâsım Muhammed er-Receb, Bağdat ts.

İbn Hallikân, Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1994, III/167–170.

İbn Kâvân, Hüseyin b. Ahmed Şihâbüddin el-Fûrân el-Kîlânî, et-Tahkîkât Şerhu'l-Varakât, thk. Şerif Sa'd b. Abdillâh b. Huseyn Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1999.

İbn Manzûr, Ebu'l-fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-Arab, Beyrut, 1994.

İbrahim, Muhammed, Hanefî ve Şâfiîlerde Mezhep Kavramı, terc. Faruk Beşer, İstanbul ts.

İsmail Haklı İzmirli, "İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî", DİFM, sy. 9 (1928), s. 1-33.

Karaman, Hayreddin, İslam Hukuk Tarihi, İstanbul 2004.

Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-müellifin, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.

el-Mahallî, Celâlüddin Muhammed b. Ahmed e"-Şâfiî, Şerhu'l-Varakât fî İlmi'l-Usûl, nşr. Ebu Âişe Abdülmün'im İbrahim, Mekke-i Mükerrreme 1996.

Makdisi, George, İslam'ın Klasik Çağında Din-Hukuk-Eğitim, terc. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul 2007.

el-Mardîni, Şemsüddin Muhammed b. Osman b. Ali, el-Encümü'z-zâhirât alâ halli elfâzi'l-Verakât fî usûli'l-fıkh, nşr. Muhammed Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1996.

Sübkî, Tâcüddîn, Abdulvehhâb b. Ali, Tabakâtu's-şâfiyye, İmbâbe, 1992.

Taşköprizâde, Miftâhu's-sa'âde, Haydarâbâd 1329, I, 440; II, 188.

'Umer Ğanî Suud el-Ânî, el-İşârât ilâ Şürûhi'l-Varakât, Bağdat, el-Enbâr 2002.

Watt, W. M. İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri (trc. Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara 1981, s. 355.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, Siyeru 'alâmi'n-nübelâ, thk. Ş. el-Arnaût- N. el-Arkasûsî, Beyrut 1982.

Zühaylî, Muhammed, el-İmâm el-Cüveynî, Dımaşk-Beyrut 1992.

Zirikli, Hayreddîn, el-A'lâm, Beyrut, 1992.

III. el-Varakât'ın Türkçe Çevirisi

Çeviride İzlenen Yöntem:

el-Varakât'ın Türkçe çevirisi asıl metinle sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte metin içerisinde yer alan ve izah edilmesi gerekli görülen bazı hususlara kısaca yer verilmiştir.

Konu başlıkları, kitap üzerine yapılmış olan şerhlerden esinlenerek tarafımızca konulmuştur.

Bazı kavramlar ve konular daha iyi anlaşılсын diye kısaca açıklanmıştır.

Metin tercümesi dışında yapılan bu açıklamalar parantez içinde yahut dipnot kısmında gösterilmiştir.

Metinde geçen âyet ve sûre numaraları dipnot kısmında gösterilmiştir.

Kitapta geçen hadisler tahrîc edilerek kaynakları dipnot kısmında gösterilmiştir.

Çeviride asla sadık kalmakla beraber daha ziyade mef-huma önem verilmiştir.

الورقات في أصول الفقه

للإمام الحرمين أبو المعالي
الجويني

el-Varakât
Fıkıh Usûlü

İmâmü'l-Harameyn
el-Cüveynî

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[مقدمة]

[معنى أصول الفقه]

هَذِهِ وَرَقَاتٌ تَشْتَمِلُ عَلَى فُصُولٍ مِنْ أَصُولِ الْفِقْهِ

وَذَلِكَ مُؤَلَّفٌ مِنْ جِزَائِنِ مُفْرَدِينَ

فَالْأَضَلُّ مَا بَنِيَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ

Mukaddime

Fıkıh Usûlünün Manası

Şu birkaç sayfa (kitap), fıkıh usûlüne dair bazı fasıllar içermektedir.

Bu (Usûlü'l-Fıkh¹ tamlaması), iki müfret cüzden (tekil kelimedenden) oluşur:

Asl², başkası kendi üzerine bina edilen şeyi ifade eder.

- 1 **Fıkıh Usûlü**, fıkıhın kaynaklarını ve bunlardan hüküm çıkarma yöntemlerini inceleyen bir ilim dalıdır. “İcmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştıran kaideleri bilmek” şeklinde de tanımlanır. Musannifin tarifi ileride gelecektir.
- 2 **Asl**, sözlükte “kök, esas, kaide” anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak delil, kıyasın rükünlerinden biri, külli kaide gibi farklı anlamlarda kullanılır. Asıl kelimesi çoğul şekliyle (usûl) bazı ilimlere izâfetle de kullanılır. Bu durumda, söz konusu ilmin öğretim ve araştırmalarında esas alınan ve o ilmin dayandığı genel kaideler kastedilir; bu kaideler bazan “Usûl-i fıkıh” gibi müstakil bir ilim dalını oluşturur.

وَالْفَرْعَ مَا يَبْنِي عَلَى غَيْرِهِ

وَالْفِقْهَ مَعْرِفَةَ الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الَّتِي طَرِيقُهَا الْإِجْتِهَادُ

Fer³’ ise, kendisi bir başka şey üzerine bina olunan şey demektir.

Fıkıh⁴, içtihat yoluyla elde edilen şer’î hükümleri bilmektir⁵.

- 3 **Fer’**, sözlükte “bir şeyin üst tarafı; dal, kol, şube” anlamında kullanılır. Çoğulu **fürû’** gelir. Literatürde **fer’** kelimesi fıkıh usulünde hükmü nasla belirlenmemiş olup asla kıyas edilen meseleyi, **fürû’** ise fıkıh ilminin **nazarî** kısmı (usul) dışında kalan ikinci ana bölümünü ifade eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır.
- 4 **Fıkıh**, sözlükte “ bilmek, anlamak, derinlemesine kavramak” mânasına gelir. İslâm Dininin ibâdet konuları ile ferdî ve içtimaî hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen ilim dalını ifade eder.
- 5 Mesela, bütünün cüzden büyük olduğunu bilmek fıkıh sayılmadığı gibi, namaz veya orucun farz olduğunu bilmenin yolu içtihat olmadığı için bu bilgi de fıkıh sayılmaz. Fıkıh sayılabilmesi için içtihat yoluyla bilinmesi ve şer’î olması gerekir.

[أَنْوَاعُ الْحُكْمِ]

وَالْأَحْكَامُ سَبْعَةٌ الْوَاجِبُ وَالْمَنْدُوبُ وَالْمُبَاحُ وَالْمَحْظُورُ
وَالْمَكْرُوهُ وَالصَّحِيحُ وَالْبَاطِلُ

فَالْوَاجِبُ مَا يُثَابُ عَلَى فِعْلِهِ وَيُعَاقَبُ عَلَى تَرْكِهِ
وَالْمَنْدُوبُ مَا يُثَابُ عَلَى فِعْلِهِ وَلَا يُعَاقَبُ عَلَى تَرْكِهِ
وَالْمُبَاحُ مَا لَا يُثَابُ عَلَى فِعْلِهِ وَلَا يُعَاقَبُ عَلَى تَرْكِهِ

Şer'i Hükümlerin Çeşitleri

[Şer'î] Hükümler⁶ yedi çeşittir:

Vacip, mendup, mubah, mahzur (haram), mekruh, sahîh, batıl.

1- Vacip, yapıldığında sevap, terk edildiğinde ise ceza gerektiren şeydir.

2- Mendup, yapıldığında sevap, yapılmadığında ise ceza verilmeyen şeydir.

3- Mubah, yapılmasında sevap, terkedilmesinde de ceza gerektirmeyen şeydir.

6 **Hüküm**, kelâm, mantuk ve fıkıh ilimlerinde kullanılan bir terimdir. Burada fıkıhdaki şer'î hükümler kastedilmektedir. Fıkıh usulünde şer'î hüküm genelde "şâriin mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı" olarak tanımlanır.

والمحذور مَا يُثَاب عَلَى تَرْكِهِ وَيُعَاقَب عَلَى فَعْلِهِ
وَالْمَكْرُوه مَا يُثَاب عَلَى تَرْكِهِ وَلَا يُعَاقَب عَلَى فَعْلِهِ
وَالصَّحِيح مَا يَتَعَلَّقُ بِهِ النَّفُوزُ وَيَعْتَدُ بِهِ
وَالْبَاطِل مَا لَا يَتَعَلَّقُ بِهِ النَّفُوزُ وَلَا يَعْتَدُ بِهِ

4- Mahzur [haram], terk edildiğinde sevap, yapıldığında ise ceza verilen şeydir.

5- Mekruh, terk edildiğinde sevap, yapıldığında ise ceza verilmeyen şeydir.

6- Sahih, nâfiz⁷ [geçerli] olma özelliği olan ve dikkate alınan şeydir.

7- Batıl, geçerli oluş kendisine bağlı olmayan, itibar edilmesi de gerekmeyen şeydir.

7 **Nefaz**: yapılan ibâdet ve muamelede gerekli bütün şartları içinde barındırma durumudur. Muamelatta, akdın kurulmasıyla birlikte derhal işlerlik kazanması anlamında kullanılır.

[الفرق بين الفقه والعلم والظن والشك]

وَالْفِقْهُ أَحْصَ مِنَ الْعِلْمِ

وَالْعِلْمُ مَعْرِفَةُ الْمَغْلُومِ عَلَى مَا هُوَ بِهِ

وَالْجَهْلُ تَصَوُّرُ الشَّيْءِ عَلَى خِلَافِ مَا هُوَ بِهِ

وَالْعِلْمُ الضَّرُورِيُّ مَا لَمْ يَقَعْ عَنْ نَظَرٍ وَاسْتِدْلَالٍ كَالْعِلْمِ
الْوَاقِعِ بِإِخْدَى الْحَوَاسِ الْخَمْسِ الَّتِي هِيَ السَّمْعُ وَالْبَصَرُ وَالشَّمُّ
وَالذَّوْقُ وَاللَّمْسُ أَوْ التَّوَاتُرُ

وَأَمَّا الْعِلْمُ الْمَكْتَسَبُ فَهُوَ الْمَوْقُوفُ عَلَى النَّظَرِ
وَالِاسْتِدْلَالِ

Fıkıh, İlim, Zan ve Şek Kavramları Arasındaki Fark

Fıkıh, ilimden daha dar anlamlıdır⁸.

İlim, bilinen şeyi, vakada olduğu haliyle bilmektir.

Cehl ise, bir şeyi vakada olduğunun hilafına tasavvur etmektir.

Zaruri ilim (zorunlu bilgi), nazar ve istidlalle elde edilmeyen bilgidir: tevatür veya beş duyudan biri⁹ ile elde edilen bilgi gibi.

Müktesep ilim (edinilen/kazanılan bilgi) ise, nazar ve istidlal ile elde edilen bilgidir.

8 Buna göre her fıkıh ilimdir, ancak her ilim fıkıh değildir.

9 İşitme, görme, dokunma, koklama ve tatma duyuları.

وَالنَّظَرُ هُوَ الْفِكْرُ فِي حَالِ الْمَنْظُورِ فِيهِ

وَالِاسْتِدْلَالُ طَلَبُ الدَّلِيلِ

وَالدَّلِيلُ هُوَ الْمُرْشِدُ إِلَى الْمَطْلُوبِ لِأَنَّهُ عَلَامَةٌ عَلَيْهِ

وَالظَّنُّ تَجْوِيزُ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَظْهَرَ مِنَ الْآخَرِ

وَالشَّكُّ تَجْوِيزُ أَمْرَيْنِ لَا مَزِيَّةَ لِأَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ

وَعِلْمُ أَصُولِ الْفِقْهِ طَرَقُهُ عَلَى سَبِيلِ الْإِجْمَالِ وَكَيْفِيَّةُ

الِاسْتِدْلَالِ بِهَا

Nazar¹⁰, incelenen şey üzerinde düşünmektir¹¹.

İstidlâl¹² istenilen şeye ulaşmak için delil aramaktır.

Delil, matluba [istenilen şey] ulaştıran şeydir. Zira onun üzerine alâmettir.

Zann, iki şeyden daha açık olanını almak.¹³

Şekk ise, biri diğerinden üstün olmayan iki [aynı seviyedeki] şeyden birini tercih etmekte tereddüt göstermektir.

Usûlü'l-fıkh, fıkhetme yollarının genel olarak bilinmesi ve bu yolların delil olma keyfiyetidir.

10 **Nazar**, Bir mesele hakkında inceleme, araştırma yapma, bilinmeyeni elde etmek için bilinenleri bir kurala göre sıralama anlamında bir kavramdır.

11 “Bilinmek istenen şeyde fikir yürütmektir” şeklinde de çevrilebilir.

12 **İstidlâl**, şer‘î delilden hareketle bir hükme ulaşmak, varılan bir sonucu delillendirmek, delile bağımlı akıl yürütme anlamına gelir.

13 “İki şeyden tercihe daha elverişli olanını almak” şeklinde de çevrilebilir.

[أَبْوَابُ أَصُولِ الْفِقْهِ]

وأبواب أصول الفقه أقسام الكلام والأمر والنهي والنعام
والخاص والمجمل والمبين والظاهر والمؤول والأفعال والناسخ
والمنسوخ والإجماع والأخبار والقياس والحظر والإباحة
وترتيب الأدلة وصفة المفتي والمستفتي وأحكام المجتهدين

١ - [أقسام الكلام]

فأما أقسام الكلام فأقل ما يتركب منه الكلام اسمان أو اسم
وفعل أو فعل وحرف أو اسم وحرف
والكلام ينقسم إلى أمر ونهي وخبر واستخبار وينقسم أيضا
إلى تمن وعرض وقسم

Fıkıh Usûlünün Ana Konuları

Fıkıh Usûlünün bapları/konuları şunlardır:

Kelamın kısımları, emir, nehiy, âmm, hâss, mücmel, mübeyyen, zâhir, müevvel, ef'âl (Hz. Peygamber'in Fiilleri), nâsih-mensûh, icmâ', haberler, kıyas, hazır (haram), ibaha, deliller sıralaması, müftû ve müstefûnin nitelikleri, müçtehitlere dair hükümlerdir.

1- Kelâm ve Kısımları

Bir kelamın (anamlı söz) en azı, iki isimden veya bir isim ve bir fiilden veya bir fiil ve bir harften (edattan) ya da bir isim ve bir harften (edattan) oluşur.

Kelam emir, nehiy, haber ve istihbar [soru sorma] gibi kısımlara ayrıldığı gibi temenni, arz (rica) ve kasem (yemin) gibi kısımlara da ayrılır.

وَمِنْ وَجْهِ آخَرَ يَنْقَسِمُ إِلَى حَقِيقَةٍ وَمَجَازٍ
 فَالْحَقِيقَةُ مَا بَقِيَ فِي الْإِسْتِعْمَالِ عَلَى مَوْضُوعِهِ
 وَقِيلَ مَا اسْتَعْمَلَ فِيْمَا اضْطَلَحَ عَلَيْهِ مِنَ الْمَخَاطَبَةِ
 وَالْمَجَازُ مَا تَجَوَّزَ عَنْ مَوْضُوعِهِ
 وَالْحَقِيقَةُ إِمَّا لَعُيُوبَةٍ وَإِمَّا شَرْعِيَّةٍ وَإِمَّا عَرَفِيَّةٍ
 وَالْمَجَازُ إِمَّا أَنْ يَكُونَ بِزِيَادَةٍ أَوْ نُقْصَانٍ أَوْ نَقْلِ أَوْ اسْتِعَارَةٍ
 فَالْمَجَازُ بِالزِّيَادَةِ مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ}
 وَالْمَجَازُ بِالنُّقْصَانِ مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى {وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ}
 وَالْمَجَازُ بِالنَّقْلِ كَالْغَائِطِ فِيْمَا يَخْرُجُ مِنَ الْإِنْسَانِ

Kelam bir başka açıdan da hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır.

Hakikat, bir kelimenin dildeki konulduğu manada (sözlük anlamı) kullanılmasıdır.

Buna, [günlük konuşmalarda] konuşanların bir kelimeyi [manası] üzerinde uzlaşarak kullanmalarıdır da denebilir.

Mecaz, [bir kelimenin, sözlükte] konulduğu mananın dışında başka bir anlamda kullanılmasıdır.

Hakikat; lügavî, şer'î ve örfî olmak üzere üç çeşittir¹⁴.

Mecaz; ya ziyade, ya noksan, ya nakil ya da istiare şeklinde gerçekleşebilir.

1-Ziyade yoluyla mecaz'a örnek: “Onun benzeri [gibi] bir şey yoktur”¹⁵ mealindeki ayettir¹⁶.

2-Noksanlaştırarak yapılan mecaza örnek: “**Köye sor**”¹⁷ mealindeki ayet.

3-Nakil yoluyla mecaz: Mesela, “الغائط” sözcüğü, dilde “İnsandan çıkan [atık] şeyi ifade ederken, [daha sonra bu manadan nakledilerek “İnsanın gözden uzaklaşarak hacetini giderdiği mekân, yer” manasına kullanılır olmuştur].

14 Kitap, salât, veled misalleri gibi.

15 Şûra, 42/11.

16 Bu ayetteki teşbih için olan ‘ك’ harfi zaittir.

17 Yusuf, 12/82. Burada kelime hazfedilerek yani, “Köy [halkın] a sor” şeklinde mecaz yapılmıştır.

وَالْمَجَازُ بِالِاسْتِعَارَةِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى {جَدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ}

٢ - [الأَمْرُ وَ النَّهْيُ]

وَالْأَمْرُ اسْتِدْعَاءُ الْفِعْلِ بِالْقَوْلِ مِمَّنْ هُوَ دُونَهُ عَلَى سَبِيلِ
الْوُجُوبِ

وَصِيغَتُهُ أَفْعَلْ

وَهِيَ عِنْدَ الْإِطْلَاقِ وَالتَّجَرُّدِ عَنِ الْقَرِينَةِ تَحْمِلُ عَلَيْهِ إِلَّا مَا
دَلَّ الدَّلِيلُ عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ مِنْهُ التَّدْبِيرُ أَوِ الْإِبَاحَةُ

4-İstiâre¹⁸ yoluyla mecaza örnek: Kehf suresindeki “...
Yıkılmayı isteyen bir duvar”¹⁹ mealindeki ayettir²⁰.

2- Emir ve Nehiy

Emir, bir kimsenin kendisinden daha düşük seviye-
deki birinden sözlü olarak bir fiilin kesinlikle yapılma-
sını istemesidir.

Emir kipinin kalıbı “if‘al” (yap!) şeklindedir.

Emir mutlak olduğu (kayıtlanmadığı) ve karine taşıma-
dığı zaman vücuba delalet eder²¹. Ancak emirden maksa-
dın mendup ya da mübah kılma olduğunu gösteren bir de-
lil olursa müstesna²².

18 **İstiâre**, ilgisi benzeşme olan mecaz ve edebî sanat türüdür. Belâgat âlimleri, “bir kelime veya terkinin, teşbihe müba-
lağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir
karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması”
şeklinde tarif etmişlerdir.

19 Kehf, 18/77.

20 Zira duvar cansızdır, iradesi yoktur. O halde anlam “Yıkıl-
maya yüz tutmuş bir duvar” şeklinde olmak üzere istiareli olur.

21 Yani bir fiilin talebinden alıkoyacak bir karinenin olmadığı
mutlak durumlarda, bir fiilin yapılmasını istemek vücuba
hamledilir.

22 Bir delil, ‘yap!’ ifadesinden kastedilenin mendupluk ya da
mubahlık olduğuna işaret ederse o zaman bu istek nedb veya
ibahaya hamledilir.

وَلَا تَقْتَضِي التَّكْرَارَ عَلَى الصَّحِيحِ إِلَّا مَا دَلَّ الدَّلِيلُ عَلَى
قَصْدِ التَّكْرَارِ

وَلَا تَقْتَضِي الْفُورَ

وَالْأَمْرُ بِإِيجَادِ الْفِعْلِ أَمْرٌ بِهِ وَبِمَا لَا يَتِمُّ الْفِعْلُ إِلَّا بِهِ كَالْأَمْرِ
بِالصَّلَاةِ فَإِنَّهُ أَمْرٌ بِالطَّهَارَةِ الْمُؤَدِّيَةِ إِلَيْهَا وَإِذَا فَعَلَ يَخْرُجُ الْمَأْمُورُ
عَنِ الْعَهْدَةِ

تَنْبِيهِ مَنْ يَدْخُلُ فِي الْأَمْرِ وَالنَّهْيِ وَمَنْ لَا يَدْخُلُ

يَدْخُلُ فِي خُطَابِ اللَّهِ تَعَالَى الْمُؤْمِنُونَ

وَأَمَّا السَّاهِي وَالصَّبِي وَالْمَجْنُونُ فَهُمْ غَيْرُ دَاخِلِينَ فِي
الْخُطَابِ

وَالْكَفَّارُ مَخَاطَبُونَ بِفُرُوعِ الشَّرِيعَةِ وَبِمَا لَا تَصَحُّ إِلَّا بِهِ وَهُوَ
الْإِسْلَامُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى

Emir, sahih olan görüşe göre istenen fiilin tekrarını gerektirmez. Ancak bir delil istenen fiilin tekrarına işaret ederse o zaman emir, fiilin tekrarını gerektirir.

Emir, fevri de (istenen eylemin hemen yapılmasını) gerektirmez²³.

Bir fiilin yapılmasını emretmek, onu tamamlayan şeyin de emredildiğini gösterir. Örneğin namaz kılmak emredilince, onun sıhhati için abdest almanın da emredildiği anlamına gelir. İnsan bu emri yerine getirince, buyruğu yerine getirme yükümlülüğünden kurtulur²⁴.

Emir ve Nehyin Kapsamı

Allah Teâlâ'nın hitabına bütün müminler girer.

Ancak yanılanlar, çocuk veya deli olanlar bu hitabın dışında kalırlar.

Kâfirler, hem fûru' ile ilgili (şer'î) hükümlerle hem de bu hükümlerin ancak kendisiyle sahih olacağı imanla mükelleftirler. Şu mealdeki ayet bunun kanıtıdır:

23 Bazı fakihlere göre gerektirir.

24 Yani, emredilen şey, emredildiği gibi yapıldığında mükellefin zimmetünden düşer ve geçerli olur.

{مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ}
وَالْأَمْرَ بِالشَّيْءِ نَهَى عَنْ ضِدِّهِ وَالنَّهْيَ عَنِ الشَّيْءِ أَمْرٌ بِضِدِّهِ
وَالنَّهْيَ اسْتِدْعَاءُ التَّزَكُّ بِالْقَوْلِ مِمَّنْ هُوَ دُونَهُ عَلَى سَبِيلِ
الْوُجُوبِ وَيَدُلُّ عَلَى فَسَادِ الْمُنْهَى عَنْهُ
وَتَرَدُّ صِيغَةِ الْأَمْرِ وَالْمَرَادُ بِهِ الْإِبَاحَةُ أَوِ التَّهْدِيدُ أَوِ التَّنْصِيَةُ
أَوِ التَّكْوِينُ

“[Kâfirler o gün cehenneme atıldıkları sırada kendilerine ‘Buraya girmenize ne neden oldu’ diye sorulunca] ...Biz namaz kılanlardan değildik”²⁵ derler.

Bir şeyi emretmek, o şeyin zıddını nehyetmek, bir şeyi nehyetmek de o şeyin zıddını emretmek demektir.

Nehiy (yasaklama), bir kimsenin, kendisinden daha aşağı düzeydeki birisinden bir fiili kesinlikle yapmamasını istemesidir. Nehiy, yasaklanan şeyin fasit olacağını gösterir²⁶.

Emir kipinden ibaha, tehdit, eşitleme²⁷ ya da tekvin²⁸ kastedilmiş olabilir.

25 Müddessir, 74/43. Buradan namazla mükellef oldukları anlaşılmaktadır. Hanefilere göre ise kâfirler önce imanla mükelleftirler. İmandan sonra ancak şer’î ahkâmla mükellef olurlar.

26 Yasaklanan bir işi yapmanın hiçbir hukuki sonucu olmaz ve kişi ayrıca günah işlemiş olur. Hanefiler ise fasit, bâtil ayırımı yaparlar. Buna göre bâtil Şafiilerin dediği gibidir ancak fasit bazı hukuki hükümler oluşturabilmektedir.

27 “Sabredin ya da etmeyin” denmesi gibi.

28 Olmaya zorlama anlamında, “hor hakir maymunlar olun” sözü gibi.

٣ - [الْعَام وَالْخَاص]

وَأَمَّا الْعَامُ فَهُوَ مَا عَمَّ شَيْئَيْنِ فَصَاعِدًا مِنْ قَوْلِهِ

عَمَّمْتُ زَيْدًا وَعَمْرًا بِالْعَطَاءِ

وَعَمَّمْتُ جَمِيعَ النَّاسِ بِالْعَطَاءِ

وَأَلْفَاظُ أَزْبَعَةٍ

الِاسْمِ الْوَاحِدِ الْمُعْرَفِ بِالْأَلْفِ وَاللَّامِ

وَأِسْمِ الْجَمْعِ الْمُعْرَفِ بِاللَّامِ

وَالْأَسْمَاءُ الْمُبْهَمَةُ كَمَنْ فِيمَنْ يَعْقِلُ وَمَا فِيمَا لَا يَعْقِلُ وَأَيُّ
فِي الْجَمِيعِ وَأَيْنَ فِي الْمَكَانِ وَمَتَى فِي الزَّمَانِ وَمَا فِي الْإِسْتِفْهَامِ
وَالْجَزَاءِ وَغَيْرِهِ

وَلَا فِي النِّكَرَاتِ

وَالْعُمُومُ مِنْ صِفَاتِ النُّطْقِ وَلَا يَجُوزُ دَعْوَى الْعُمُومِ فِي
غَيْرِهِ مِنَ الْفِعْلِ وَمَا يَجْرِي مَجْرَاهُ

3- Âmm-Hâss (Umum-Husus)

Âmm, [herhangi bir sınırlama olmaksızın] iki ya da daha çok şeyi kapsayan ifade şeklidir. Bu, Arapların:

“Zeyd’i ve Amr’ı ihsanla (bahşişle) umumi kıldım”,
ya da

“İhsanı insanların tamamına şamil kıldım” ifadesinden bu anlaşılır.

Umum ifade eden lafızlar dört türdür.

1 - “ ال ” takısıyla marife olan tekil isimler.

2 - “ ال ” takısıyla marife olan cemi isimler.

3- Akıllılar (insanlar) için kullanılan “ من ”, akıllı olmayanlar için kullanılan “ ما ”, her ikisi için de ortak kullanılan ‘ أئى ’ harferi gibi müphem isimler (ismi mevsuller).

Bunların yanı sıra mekân için kullanılan “ أين ”; zaman için kullanılan “ متى ” ; soru, ceza [cevap/karşılık] ve başka şeyler için kullanılan “ ما ” harfi gibi.

4-Nekre siyakında gelen “ لا ” harfi gibi.

Umumilik, lafzın sıfatlarından biridir. Lafızlar dışında fiil ya da fiil gibi sayılan şeylerde umumilik iddiasında bulunmak caiz değildir.

وَالْحَاصُّ يُقَابِلُ الْعَامَّ

وَالتَّخْصِصُ تَمَيِّزُ بَعْضِ الْجُمْلَةِ

وَهُوَ يَنْقَسِمُ إِلَى مُتَّصِلٍ وَمَنْفَصِلٍ

فَالْمُتَّصِلُ الْإِسْتِثْنَاءُ وَالتَّقْيِيدُ بِالشَّرْطِ وَالتَّقْيِيدُ بِالصِّفَةِ

وَإِلَا سِثْنَاءُ إِخْرَاجُ مَا لَوْلَاهُ لَدَخَلَ فِي الْكَلَامِ

وَإِنَّمَا يَصَحُّ بِشَرْطِ أَنْ يَبْقَى مِنَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ شَيْءٌ

وَمِنْ شَرْطِهِ أَنْ يَكُونَ مُتَّصِلًا بِالْكَلَامِ

وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ الْإِسْتِثْنَاءِ عَلَى الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ

وَيَجُوزُ الْإِسْتِثْنَاءُ مِنَ الْجِنْسِ وَمِنْ غَيْرِهِ

Hâss [lafız], **âmm** [lafz]ın mukabilidir.

Tahsis, umumi ifadeden [kapsamına girdiği bazı hususlar] çıkarmaktır.

Tahsis [eden, muhassıs] iki kısma ayrılır: muttasıl (bitişik), munfasıl (ayrı)

1-Muttasıl muhassıs: [Bu tür tahsis üç şekilde meydana gelir.]

a- İstisna ederek tahsis.

b-Şartla kayıtlayarak tahsis.

c-Sıfatla kayıtlayarak tahsis.

İstisna, söze dâhil olması zorunlu olan bir şeyin sözden çıkarılmasıdır²⁹.

İstisnanın sahih olması için,

1.Kendisinden istisna edilenden (müstesna minh), geriye bir şey kalmalıdır. [Değilse istisna sahih olmaz.]

2. İstisnanın ilgili kelama bitişik olması şarttır.

İstisnanın, kendisinden istisna edilenden (müstesna minh) önce zikredilmesi caizdir. Bir şeyin hem kendi cinsinden, hem başka bir şeyden istisnası da caizdir.

29 Öyle ki, çıkarılmasaydı o şey de kelama dâhil olacaktı.

وَالشَّرْطُ يَجُوزُ أَنْ يَتَأَخَّرَ عَنِ الْمَشْرُوطِ وَيَجُوزُ أَنْ يَتَقَدَّمَ
عَنِ الْمَشْرُوطِ

وَالْمَقِيدُ بِالصِّفَةِ يَحْمِلُ عَلَيْهِ الْمُطْلَقُ كَالرَّقَبَةِ قِيدَتْ بِالْإِيمَانِ
فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ وَأُطْلِقَتْ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ
فَيَحْمِلُ الْمُطْلَقُ عَلَى الْمُقِيدِ

وَيَجُوزُ تَخْصِيسُ الْكِتَابِ بِالْكِتَابِ وَتَخْصِيسُ الْكِتَابِ
وَتَخْصِيسُ الْكِتَابِ بِالسَّنَةِ وَتَخْصِيسُ السَّنَةِ بِالْكِتَابِ وَتَخْصِيسُ
السَّنَةِ بِالسَّنَةِ وَتَخْصِيسُ التُّطُقِ بِالْقِيَاسِ

وَنَعْنِي بِالنُّطْقِ قَوْلَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَقَوْلَ الرَّسُولِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Şartın da, şart koşulan şeyden (meşruttan) önce gelmesi yahut sonraya bırakılması caizdir.

Bir sıfatla kayıtlanmayan (mutlak), kayıtlanan (mukayyede) hamledilir. Mesela “rakabe”, bir yerde mü’min olmakla kayıtlanmış³⁰, bazı yerlerde de mutlak olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla mutlak olarak zikredilen, mukayyed olana hamledilir.

2-Munfasıl muhassıs:

Kitab’ın, Kitap’la tahsisi caiz olduğu gibi Kitab’ın Sünnet’le, Sünnet’in Kitap’la, Sünnet’in Sünnet’le tahsisi de caizdir. Nutkun (yani âyet ve sünnet nasslarının) kıyasla tahsisi de caizdir.

Biz nutukla, Allah Teâlâ’nın sözü ile Rasûlullah (s.a.v.)’ın sözünü kastediyoruz.³¹

30 Kur’an-ı Kerim’de bir kimseyi hataen öldüren kimsenin kefareti olarak ‘mümin’ bir köleyi azat etmesi gerekmektedir: Bk. Nisa, 4/92. Bu ve benzeri bazı yerlerde azat edilecek köle ‘mümin’ olarak kayıtlanmıştır. Bazı yerlerde ise kefarete sadece azat edilecek olanın, sıradan ‘köle’ olması yeterli görülmüş, yani bu kelime mukayyet değil mutlak olarak gelmiştir: Bk. Mücadele, 58/6.

31 Müellif burada şer’î delillerin tahsis konusundaki durumlarını ele almış ve klasik mütekellimin ekolünün görüşlerini yansıtmıştır.

٤ - [الْمُجْمَلُ وَالْمَبِينُ]

وَالْمَجْمَلُ مَا افْتَقَرَ إِلَى الْبَيَانِ

وَالْبَيَانُ إِخْرَاجُ الشَّيْءِ مِنْ حَيْزِ الْإِشْكَالِ إِلَى حَيْزِ التَّجْلِي

وَالنَّصُّ مَا لَا يَحْتَمِلُ إِلَّا مَعْنَى وَاحِدًا

وَقِيلَ مَا تَأْوِيلُهُ تَنْزِيلُهُ

وَهُوَ مُشْتَقٌّ مِنْ مَنْصَةِ الْعُرُوسِ وَهُوَ الْكُرْسِيُّ

٥ - [الظَّاهِرُ وَالْمُؤَوَّلُ]

وَالظَّاهِرُ مَا اخْتَمَلَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَظْهَرَ مِنَ الْآخَرِ

وَيُؤَوَّلُ الظَّاهِرُ بِالذَّلِيلِ

وَيُسَمَّى الظَّاهِرُ بِالذَّلِيلِ

4- Mücmel – Mübeyyen

Mücmel: beyana ihtiyaç duyulan sözdür.

Beyan, bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek demektir.

Nass: tek bir manaya delalet eden sözdür. ‘Yorumu indirildiği gibi olandır’ da denmiştir³².

Nass sözcüğü, köken olarak, ‘gelinin oturduğu sandalye’ anlamındaki minassatü’l-‘arûs kelimesinden alınmıştır³³.

5- Zâhir – Müevvel

Zâhir, biri diğerinden daha açık iki manaya muhtemel lafızdır.

Bu tür lafızlar, bir delile dayalı olarak **tevil** edilebilir ve buna delille zâhir olan (ez-zâhir bi’d-delîl) denir.³⁴

32 “Tevili, tenzili olan sözdür” den kasıt: yorumu, bizatihi metnin, ibarenin kendisinden anlaşılan manadır.

33 Nasıl ki kürsü yüksek olur ve hemen fark edilirse, nass da hemen anlaşılır demektir.

34 Mesela رأيت اليوم أسدا cümlesindeki أسدا sözcüğünden ilk akla gelen aslandır, ancak bununla mecazen cesur bir kişinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşte bu delil ile, ikinci ihtimalin kastedilmiş olduğu anlaşılırsa ifade bu ikinci manada zahir olmuş olur.

Bu tür lafızlara müevvel ‘tevil edilmiş’ lafız da denir. Örneğin, “والسماء بئناها بأيد ” ‘Göğe gelince, onu biz ellerimizle bina ettik’ (Zâriyât, 51/47) âyetindeki yed=el kelimesi gibi Allah Teâlâ hakkında bu sıfat kullanılamayacağı için kesin akli delile dayanarak bu kelime ‘kuvvet’ manasıyla tevil edilmiştir. [Bkz. Mahallî şerhi, s.89.]

٦ - [أَفْعَالُ الرَّسُولِ]

فَعَلَ صَاحِبُ الشَّرِيعَةِ لَا يَخْلُو إِذَا أَنْ يَكُونَ عَلَى وَجْهِ الْقُرْبَةِ
وَالطَّاعَةِ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ

فَإِنْ دَلَّ دَلِيلٌ عَلَى الْإِخْتِصَاصِ بِهِ يَحْمِلُ عَلَى الْإِخْتِصَاصِ
وَإِنْ لَمْ يَدَلَّ لَا يَخْصُصُ بِهِ

لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ {لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ
حَسَنَةٌ}

فَيَحْمِلُ عَلَى الْوُجُوبِ عِنْدَ بَعْضِ أَصْحَابِنَا
وَمِنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا مَنْ قَالَ يَحْمِلُ عَلَى النَّدْبِ وَمِنْهُمْ مَنْ
قَالَ يَتَوَقَّفُ عَنْهُ

فَإِنْ كَانَ عَلَى وَجْهِ غَيْرِ الْقُرْبَةِ وَالطَّاعَةِ فَيَحْمِلُ عَلَى الْإِبَاحَةِ
فِي حَقِّهِ وَحَقِّنَا

وَإِقْرَارُ صَاحِبِ الشَّرِيعَةِ عَلَى الْقَوْلِ الصَّادِرِ مِنْ أَحَدٍ هُوَ
قَوْلُ صَاحِبِ الشَّرِيعَةِ وَإِقْرَارُهُ عَلَى الْفِعْلِ كَفِعْلِهِ

6- Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Fiilleri

Şeriat sahibi (Hz. Peygamber)'in fiilleri ya Allah'a yaklaşma (kurbet) ve taat kastıyla yapılmış olur yahut böyle olmaz.

Eğer bir delil, bu fiilin sadece ona has olarak geldiğini gösterirse, ona özel sayılır. Eğer, tahsisi gösteren bir delil yoksa o zaman o fiil sadece ona has olarak değerlendirilmez.

Bu meyanda Yüce Allah “Allah’ın Resulünde sizin için güzel örneklik vardır”³⁵ buyurmuştur.

Bundan dolayı mezhep ashabımızdan³⁶ bazılarına göre, bu tür [kurbet, ibadet ve taat amaçlı] fiiller vücuba delalet eder.

Bazı ashabımız da bunun nedbe delalet ettiğini, diğer bazıları ise bu konuda durup bakmak (tevakkuf) gerektiğini söylemişlerdir.

Şayet fiil, kurbiyet [Allah’a ibadetle yaklaşma] ve taat dışındaysa o zaman Onun ve bizim hakkımızda ibahaya delalet eder.

Şeriatın sahibinin (Allah Rasulü) birisinin sözünü takriri, onunkendi sözü sayılır, fiilini takrir de kendi fiili sayılır.

35 16 Ahzap, 33/21.

36 Şafiîilerde ashab dendiğinde ilk dönem fukaha kastedilir.

وَمَا فَعَلَ فِي وَقْتِهِ فِي غَيْرِ مَجْلِسِهِ وَعَلِمَ بِهِ وَلَمْ يُنْكِرْهُ فَحُكِمَ
حُكْمُ مَا فَعَلَ فِي مَجْلِسِهِ

٧ - [النسخ]

وَأَمَّا النَّسْخُ فَمَعْنَاهُ لُغَةً الْإِزَالَةُ، يُقَالُ: نَسَخْتُ الشَّمْسُ الظِّلَّ
إِذَا أزالته،

وَقِيلَ مَعْنَاهُ النَّقْلُ مِنْ قَوْلِهِمْ نَسَخْتُ مَا فِي هَذَا الْكِتَابِ أَيَّ
نَقَلْتَهُ

وَحَدُّهُ هُوَ الْخَطَابُ الدَّالُّ عَلَى رَفْعِ الْحُكْمِ الثَّابِتِ بِالْخِطَابِ
الْمُتَقَدِّمِ عَلَى وَجْهِ لَوْلَاهُ لَكَانَ ثَابِتًا مَعَ تَرَاخِيهِ عَنْهُ

وَيَجُوزُ نَسْخُ الرَّسْمِ وَبَقَاءُ الْحُكْمِ وَنَسْخُ الْحُكْمِ وَبَقَاءُ الرَّسْمِ
[وَنَسْخُ الْحُكْمِ وَالرَّسْمِ مَعًا] ،

Onun yaşadığı dönemde, ancak onun hazır bulunmadığı bir yerde bir fiil işlenir, Efendimiz (s.a.v.) de bunu bilir/öğrenir, sonra da o fiili reddetmezse, bunun hükmü, aynen onun huzurunda yapılan bir fiilin hükmü gibidir.

7- Nesh

Nesh, sözlükte bir şeyi izale etmek/gidermek anlamına gelir. [Bu manada “güneş gölgeyi nesh etti”, yani onu giderdi, ortadan kaldırdı denmiştir].

Bu kelimenin ‘bir şeyi nakletmek’ manasında olduğu da söylenmiştir. Buna göre, “kitaptakileri nesh ettim” demek, “ondaki ifadeleri bir başka yere nakledip yazdım” demektir.

Terim anlamı ise şöyledir: “Önceki hitapla sabit olan bir hükmün kaldırıldığını gösteren [ikinci] bir hitabın, birinci hitaptan sonra gelerek [yeni] bir hüküm ifade etmesidir.³⁷”

Sadece lafzın nesh edilip hükmün baki kalması caizdir. Hükmün nesh edilip, lafzın kalması da caizdir. İkisinin birden nesh edildiği de olur.

37 Yani, önceki bir kelamla sabit olan hükmün kaldırıldığını gösteren sözdür. Öyle ki, sonra gelen bu ikinci söz olmasaydı, önceki sabit kalmış olurdu.

وَيَنْقَسِمُ النَّسْخُ إِلَى بَدَلٍ وَإِلَى غَيْرِ بَدَلٍ وَإِلَى مَا هُوَ أَغْلَظُ
وَإِلَى مَا هُوَ أَخْفَ

وَيَجُوزُ نَسْخُ الْكِتَابِ بِالْكِتَابِ وَنَسْخُ السَّنَةِ بِالْكِتَابِ وَنَسْخُ
السَّنَةِ بِالسَّنَةِ

وَيَجُوزُ نَسْخُ الْمُتَوَاتِرِ بِالْمُتَوَاتِرِ مِنْهُمَا وَنَسْخُ الْأَحَادِ بِالْأَحَادِ
وَبِالْمُتَوَاتِرِ

وَلَا يَجُوزُ نَسْخُ الْمُتَوَاتِرِ بِالْأَحَادِ

تَنْبِيْهِ فِي التَّعَارُضِ:

إِذَا تَعَارَضَ نَطْقَانِ فَلَا يَخْلُو إِمَّا أَنْ يَكُونَا عَامَيْنِ أَوْ
خَاصَيْنِ

أَوْ أَحَدُهُمَا عَامًا وَالْآخَرُ خَاصًّا

أَوْ كُلٌّ وَاحِدٌ مِنْهُمَا عَامًا مِنْ وَجْهِ وَخَاصًّا مِنْ وَجْهِ

Nesh, bedelli ve bedelsiz³⁸ olabileceği gibi, hafif olan hüküm ağır olanla, ağır olanın hafif olanla neshedilmesi de caizdir.

Kitabın Kitapla neshi³⁹ caiz olduğu gibi, Sünnetin Kitapla ve bir başka Sünnetle de neshi caizdir.

Mütevâtir bir hadis, yine bir mütevâtir hadisle nesh edilebileceği gibi âhâd hadisler de, mütevâtir veya yine âhâd hadislerle de nesh edilebilir.

Ancak, mütevâtir bir hadis âhâd bir hadisle nesh edilemez.

Tearuz ve Tercih

İki nass tearuz ettiğinde;

a- Bu iki nassın ikisi de âmm veya ikisi de hâss olabilir.

b- Bunlardan birisi âmm diğeri hâss olabilir.

c- Bunlardan her biri, bir yönden âmm, diğer bir yönden hâss olabilir.

38 Yani, bir hükmün nesh edilip yerine bir başka hükmün getirilmesi de, yerine bir hüküm getirmeden kaldırılması da caizdir.

39 Şâfiiler Kitabın Sünnetle neshini caiz görmezler. Buna karşılık Hanefiler bunu prensipte caiz görürler. Ancak buna vasiyet hadisi dışında bir örnek de bulamazlar.

فَإِنْ كَانَا عَامَيْنِ فَإِنْ أُمِكنَ الْجَمْعُ بَيْنَهُمَا جَمْعٌ

وَإِنْ لَمْ يُمِكنَ الْجَمْعُ بَيْنَهُمَا يَتَوَقَّفُ فِيهِمَا إِنْ لَمْ يَعْلَمْ
التَّارِيخُ

فَإِنْ عِلْمُ التَّارِيخِ يَنْسَخُ الْمُتَقَدِّمَ بِالْمَتَأَخِّرِ وَكَذَا إِذَا كَانَا
خَاصِّينَ

وَإِنْ كَانَ أَحَدُهُمَا عَامًا وَالْآخَرُ خَاصًّا فَيُخَصِّصُ الْعَامُ
بِالْخَاصِّ

وَإِنْ كَانَ أَحَدُهُمَا عَامًا مِنْ وَجْهِ وَخَاصًّا مِنْ وَجْهِ فَيُخَصِّصُ
عُمُومُ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِخُصُوصِ الْآخَرِ

٨ - [الإِجْمَاع]

وَأَمَّا الإِجْمَاعُ فَهُوَ اتِّفَاقُ عُلَمَاءِ الْعَصْرِ عَلَى حُكْمِ الْحَادِثَةِ

وَنَعْنِي بِالْعُلَمَاءِ الْفُقَهَاءَ وَنَعْنِي بِالْحَادِثَةِ الْحَادِثَةُ الشَّرْعِيَّةُ

وَإِجْمَاعُ هَذِهِ الْأُمَّةِ حُجَّةٌ دُونَ غَيْرِهَا

Şayet her ikisi de âmm ise, mümkünse bunların arası cem' edilir⁴⁰.

Eğer cem' mümkün olmazsa, bu iki nassın varit olduğu tarih/zaman da bilinmiyorsa o zaman tevakkuf edilir.

Eğer tarihleri bilinirse, önceki varit olan nass sonra varit olan nass tarafından nesh ettiği sonucuna varılır.

Nassların ikisi de hâss olduğunda yine aynı yöntem takip edilir.

Eğer bu nassların her biri, bir yönüyle âmm diğer yönüyle hâss ise, her birinin amm olanı diğerinin hass olanıyla tahsis edilir.

8- İcmâ

İcmâ; "Bir dönem âlimlerinin her hangi bir olayın hükmü üzerinde ittifak etmeleridir⁴¹."

[Tarifteki] ulema'dan kastımız fukahadır. Hadise/olaydan kastımız ise, bunların şer'î [hukukî] nitelikte olanlarıdır.

Sadece bu ümmetin icmâ'ı hüccettir, diğer ümmetlerin değil.

40 Yani, farklı durumlarda ikisiyle de amel edilir.

41 Usulcülerin çoğunluğuna göre icmada bir dönemdeki bütün müctehidlerin görüşü dikkate alınır, tek bir müctehid bile dışarıda kalırsa icma gerçekleşmez.

لَقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ
وَالشَّرْعُ وَرَدَ بِعَصْمَةِ هَذِهِ الْأُمَّةِ

وَالْإِجْمَاعُ حُجَّةٌ عَلَى الْعَصْرِ الثَّانِي وَفِي أَيِّ عَصْرٍ كَانَ

وَلَا يَشْتَرُطُ انْقِرَاضُ الْعَصْرِ عَلَى الصَّحِيحِ

فَإِنْ قُلْنَا انْقِرَاضُ الْعَصْرِ شَرْطٌ فَيُغْتَبَرُ قَوْلُ مَنْ وَلَدَ فِي
حَيَاتِهِمْ وَتَفَقَّهَ وَصَارَ مِنْ أَهْلِ الْإِجْتِهَادِ فَلَهُمْ أَنْ يَرْجِعُوا عَنْ
ذَلِكَ الْحُكْمِ

وَالْإِجْمَاعُ يَصَحُّ بِقَوْلِهِمْ وَبِفَعْلِهِمْ وَبِقَوْلِ الْبُغْضِ وَبِفَعْلِ
الْبُغْضِ

Nitekim Allah Resulü (s.a.v.) bu bağlamda: “Ümmetim dalalet üzerine icmâ etmez”⁴² buyurmuştur. Şeriat da bu ümmetin dalâletten masum olduğunu bildirmiştir.

Bir asırda meydana gelen icmâ, bir sonraki dönemi bağladığı gibi hangi dönemde meydana gelirse gelsin, huccettir.

Sahih olan görüşe göre İcmâ’ın oluşumunda, inkıraz-ı asr⁴³ şart değildir.

Eğer icmâ’ın gerçekleşmesinde inkıraz-ı asr şarttır dersek, o zaman icmâ eden müctehidler hayatta iken doğan, sonra fakih olup icmâ ehlinde olan kimselerin bu görüşe katılmama hakları olmuş olur (ki bu durumda icmâ asla gerçekleşmez).

İcmâ’, icmâ’ edenlerin sözleriyle, fiilleriyle, bir kısmının sözüyle diğer bir kısmının fiiliyle gerçekleşebilir.

42 Tirmizî, Sünen, 4/466; Taberânî, el-Mu‘cemü’l-Kebîr, XII, 447; Hâkim, el-Müstedrek, I, 115.

43 **İnkıraz-ı asr**, icmâ’ın olduğu asrın son bulması, icmâ eden müctehidler tamamlanıp vefat etmiş olması anlamına gelir. Bazı usulcüler, icmâın kesinleşme zamanı konusunda icmâa katılan bütün müctehidler ölümüne ulaşmış olması gerektiğini ifade etmek üzere “inkırâzü’l-asr” şartından söz eder. Bunun en önemli gerekçesi, müctehidin görüşünden vazgeçmesi ve böylece icmâın bozulması ihtimalidir. İslâm hukukçularının çoğunluğu asrın inkırazı şartına karşıdır.

وانتشار ذلك وسكوت الباقيين

وَقَوْلُ الْوَاحِدِ مِنَ الصَّحَابَةِ لَيْسَ بِحُجَّةٍ عَلَى غَيْرِهِ عَلَى
الْقَوْلِ الْجَدِيدِ

٩ - [الْأَخْبَار]

وَأَمَّا الْأَخْبَارُ فَالْخَبَرُ مَا يَدْخُلُهُ الصَّدَقُ وَالْكَذِبُ

وَالْخَبَرُ يَنْقَسِمُ إِلَى قَسْمَيْنِ أَحَادٍ وَمَتَوَاتِرٍ

فَالْمَتَوَاتِرُ مَا يُوجِبُ الْعِلْمَ

وَهُوَ أَنْ يَزُودَ جَمَاعَةٌ لَا يَقَعُ التَّوَاتُؤُ عَلَى الْكَذِبِ مِنْ مِثْلِهِمْ
إِلَى أَنْ يَنْتَهِيَ إِلَى الْمَخْبَرِ عَنْهُ

Eğer bir görüş, ya da bir fiil [toplum arasında] yayılır [ve bilinir hale] gelir de, diğer müçtehitler bu görüşe muhalif olmaksızın, görüş belirtmeyip susarlarsa bu durumda da [sükutî] icmâ' meydana gelir.

Sahâbî Görüşünün/İçtihadının Bağlayıcılığı

Bir tek sahabînin içtihadı/görüşü, kavî-i cedîde⁴⁴ göre, diğer sahabîler için hüccet olmaz.

9- Haberler

Haber⁴⁵, doğruluğa da yalana da ihtimali olan sözdür.

Haberler, mütevatir ve âhad olmak üzere iki kısma ayrılır.

1- Mütevatir Haber

Kesin bilgi ifade eden haberdir. Bu, yalan söylemek üzere anlaşmalarına ihtimal bulunmayan büyük bir topluluğun, haberin kaynağına varıncaya kadar kendileri gibi bir topluluk aracılığıyla rivayet ettikleri haberdir.

44 **Kavî-i cedid**, İmam Şafîî'nin Irak'tan Mısır'a geçtikten sonraki görüşlerine denir. Mısır'a gelmeden önceki görüşleri, "kavî-i kadîm" veya "mezheb-i kadîm" diye isimlendirilir.

45 **Haber**, duyularla algılanıp nakledilen söz veya yazının içerdiği bilgi mânasına gelen hubr (hıbre) kökünden türemiş bir isimdir. Buradaki kullanımdan kasıt, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Âhâd haber, mütevâtir derecesine ulaşmayan haberdir.

وَيَكُونُ فِي الْأَضَلِّ عَنْ مُشَاهَدَةِ أَوْ سَمَاعٍ لَا عَنْ اجْتِهَادٍ

وَالْآحَادُ هُوَ الَّذِي يُوجِبُ الْعَمَلَ وَلَا يُوجِبُ الْعِلْمَ

وَيَنْقَسِمُ إِلَى مُزْسَلٍ وَمُسْنَدٍ

فَالْمُسْنَدُ مَا اتَّصَلَ إِسْنَادُهُ

وَالْمَرْسَلُ مَا لَمْ يَتَّصِلْ إِسْنَادُهُ

فَإِنْ كَانَ مِنْ مَرَّاسِيلَ غَيْرِ الصُّحَابَةِ فَلَيْسَ ذَلِكَ حُجَّةً

إِلَّا مَرَّاسِيلُ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ

Bu tür haberlerin, [şahsi] içtihadla değil, kaynağın-
dan bizzat görerek veya işitmeye dayalı olarak alınmış ol-
ması şarttır.

2- Âhad Haber

Ameli gerektiren ancak kesin (zorunlu) bilgi oluşturu-
mayan haberdır.

İki kısma ayrılır: Müsned ve Mürsel

1-**Müsned**, senedi muttasıl olan haberlerdir.

2-**Mürsel** ise, senedi muttasıl değil, kopuk olanlardır.

Sahabîlerden başkasının mürsel haberleri delil olmaz.

Ancak [Tâbiünden] Sa'd b. el-Müseyyib'in⁴⁶ rivayet et-
tiği mürsel haberleri de makbuldür.

- 46 **Sad b. el-Müseyyib**, Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî, Medineli meş-
hur yedi tâbiîn fakihinden (fukahâ-i seb'a) biridir. 94 (713)
yılında Medine'de vefat etti ve Cennetü'l-bakî'de defnedildi.
Ebû Hüreyre'nin kızı ile evlenmiştir. Ömer b. Abdülazîz,
Medine valisiyken her zaman "fakihi'l-fukahâ" diye anılan
Saîd'e danışarak hüküm verirdi. Abdullah b. Ömer babasının
verdiği fetva ve hükümleri Saîd'den sorup öğrenirdi. Çünkü
Saîd, Hz. Peygamber'in ve ilk üç halifenin verdiği hükümleri
en iyi bilen tâbiîn âlimiydi. Katâde, Mekhûl ve İbn Şihâb ez-
Zührî gibi tâbiîn âlimleri de ondan daha âlim ve daha fakih
birini görmediklerini söylerdi. Ahmed b. Hanbel tâbiînün en
faziletlisinin İbnü'l-Müseyyeb olduğunu ifade ederdi. Mürsel
rivayetlerin sıhhat derecesi âlimler arasında tartışmalı olduğu
halde İmam Şâfiî onun mürsellerini hasen, Ahmed b. Hanbel
de sahih kabul ederdi (İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, IV, 85-86).

فَإِنَّهَا فَتَشَتْ فَوَجَدَتْ مَسَانِيدَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ

وَالْعَنْعَنَةُ تَدْخُلُ عَلَى الْأَسَانِيدِ

وَإِذَا قَرَأَ الشَّيْخُ يَجُوزُ لِلرَّاهِطِ أَنْ يَقُولَ حَدَّثَنِي أَوْ أَخْبَرَنِي
وَإِذَا قَرَأَ هُوَ عَلَى الشَّيْخِ فَيَقُولُ أَخْبَرَنِي وَلَا يَقُولَ حَدَّثَنِي
وَإِنْ أَجَازَهُ الشَّيْخُ مِنْ غَيْرِ قِرَاءَةٍ فَيَقُولُ أَجَازَنِي أَوْ أَخْبَرَنِي
إِجَازَةً

Çünkü onun mürsel rivayetleri araştırılmış, Allah Resulü'nden itibaren hepsinin başka yollardan isnadlarının bulunduğu tespit edilmiştir.

An-ane rivayetleri [yani, an fûlan, an fülân şeklinde rivayet edilen] hadisler, müsned rivayetler gibi kabul edilir.

Hadisi rivayet eden şeyh/üstad, rivayeti talebelere okuduğunda bunu duyan ravinin “Bana fûlan tahdis etti, haber verdi” demesi caizdir.

Ancak hadisi kendi üstadına okumuş/arz etmişse, o zaman ravi olan kimse “ahbaranî” (bana haber verdi ki) diyebilir, “haddesenî” (bana tahdis etti ki) diyemez.

Eğer rivayet, [birbirlerine] kıraat okumak şeklinde alınmayıp, sadece şeyhin icazetiyle yapılmışsa o zaman, ‘bana [fûlân şeyh] icazet verdi’ veya “icazet yoluyla bana haber verdi” diyebilir.

١٠ - [الْقِيَاس]

وَأَمَّا الْقِيَاسُ فَهُوَ رَدُّ الْفَرْعِ إِلَى الْأَصْلِ بِعِلَّةٍ تَجْمَعُهُمَا فِي الْحُكْمِ

وَهُوَ يَنْقَسِمُ إِلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ إِلَى قِيَاسِ عِلَّةٍ وَقِيَاسِ دَلَالَةٍ وَقِيَاسِ شَبهِ

فَقِيَاسُ الْعِلَّةِ مَا كَانَتْ الْعِلَّةُ فِيهِ مُوجِبَةً لِلْحُكْمِ

وَقِيَاسُ الدَّلَالَةِ هُوَ الْإِسْتِدْلَالُ بِأَحَدِ النِّظِيرَيْنِ عَلَى الْآخَرِ

وَهُوَ أَنْ تَكُونَ الْعِلَّةُ دَالَّةً عَلَى الْحُكْمِ وَلَا تَكُونَ مُوجِبَةً لِلْحُكْمِ

10- Kıyas

Fer' [durumundaki bir nass]ın, aradaki ortak bir illet nedeniyle asıl [durumundaki bir nass]'a red [yani arz] edilmesidir⁴⁷. Üç kısma ayrılır:

1- İlet kıyası

2- Delalet kıyası

3- Şebah kıyası

Kıyas-ı ille[t], illetin hükmü zorunlu kıldığı kıyastır.

Kıyas-ı delale[t], benzer iki şeyden biriyle diğeri hakkında hüküm vermektir.

Bu durumda illet [sadece] hükme delalet eder, onu zorunlu kılmaz.

47 Metindeki ifade şöyle de çevrilebilir: ikisinde de bulunan bir illet sebebiyle hükümde fer'i asla bağlamaktır.

Kıyas, fıkıh usulünde genellikle, "hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek" şeklinde tarif edilir. Fıkıh literatüründe "salt düşünme (nazar), doğruya ulaştıran delil" mânasında ve birçok istidlâl türünü belirtmekte kullanılmakla birlikte İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, el-Burhân adlı eserinde (II, 749) kıyası "şâriin bildirimi" (tevkif) mukabili olarak "re'y" anlamında kullanmıştır. Bu mâna, fıkıh usulündeki anlam eksenli "fıkhî akıl yürütme" (şer'î kıyas, fıkhî kıyas, usulî kıyas) mânasındaki kıyasa tekabül etmektedir (H. Yunus Apaydın, "Kıyas", DİA, İstanbul 2002, XXV/529).

وَقِيَاسُ الشَّبَهِ هُوَ الْفَرْعُ الْمَتَرَدِدُ بَيْنَ أَصْلَيْنِ

[فَيُلْحَقُ بِأَكْثَرِهِمَا شَبَهًا وَلَا يُصَارُ إِلَيْهِ مَعَ إِمْكَانِ مَا قَبْلَهُ]

وَمِنْ شَرَطِ الْفَرْعِ أَنْ يَكُونَ مَنَاسِبًا لِلْأَصْلِ

وَمِنْ شَرَطِ الْأَصْلِ أَنْ يَكُونَ ثَابِتًا بِدَلِيلٍ مُتَّفَقٍ عَلَيْهِ بَيْنَ

الْخَصْمَيْنِ

وَمِنْ شَرَطِ الْعِلَّةِ أَنْ تَطْرُدَ فِي مَعْلُولَاتِهَا فَلَا تَتَنَفَّضُ لَفْظًا

وَلَا مَعْنَى

وَمِنْ شَرَطِ الْحَكْمِ أَنْ يَكُونَ مِثْلَ الْعِلَّةِ فِي النَّفْيِ وَالْإِثْبَاتِ

أَيَّ فِي الْوُجُودِ وَالْعَدَمِ

فَإِنْ وَجَدْتَ الْعِلَّةَ وَجَدْتَ الْحَكْمَ وَالْعِلَّةُ هِيَ الْجَالِبَةُ لِلْحَكْمِ

Kıyas-ı şebeh⁴⁸, fer'in iki asla da benzemesidir. Hangisine daha çok benziyorsa ona katılır⁴⁹.

Fer'in [şartlarından biri], asl'a uygun olmasıdır.

Asl'in [şartlarından biri], taraflar arasında ittifakla kabul edilen bir delille sabit olmasıdır⁵⁰.

İllet'in [şartlarından biri], lâfzen ve manen nakz olunmayacak (bozulmayacak) şekilde, bulunduğu mahallerde muttarid/tekdüze olmasıdır.

Hükmün [şartlarından biri], nefiy ve ispat bakımından (bulunmakta ve bulunmamakta) aynen illet gibi olmasıdır.

Yani, illetin bulunduğu her yerde hükmün de bulunması, bulunmadığı her yerde hükmün de bulunmamasıdır.

Zira illet, hükmü kendisine çeken, [hüküm de illet tarafından kendisine çekilen] şeydir.

48 Hanefiler kıyas-ı şebahi kabul etmezler.

49 Metindeki ifade şöyle de çevrilebilir: iki asıl arasında müteredit bir fer'i, bunlarda daha çok benzeyenine ilhak etmektir.

50 Yani, aslın hükmünün illetinde ittifak etmelidirler.

١١ - [الْحَظَرُ وَالْإِبَاحَةُ]

وَأَمَّا الْحَظَرُ وَالْإِبَاحَةُ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ إِنَّ الْأَشْيَاءَ عَلَى
الْحَظَرِ إِلَّا مَا أَبَاحَتْهُ الشَّرِيعَةُ

فَإِنْ لَمْ يُوجَدْ فِي الشَّرِيعَةِ مَا يَدُلُّ عَلَى الْإِبَاحَةِ يَتَمَسَّكُ
بِالْأَضَلِّ وَهُوَ الْحَظَرُ

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ بِضَدِّهِ وَهُوَ أَنَّ الْأَضَلَ فِي الْأَشْيَاءِ أَنَّهَا
عَلَى الْإِبَاحَةِ إِلَّا مَا حَظَرَهُ الشَّرْعُ

وَمَعْنَى اسْتِضْحَابِ الْحَالِ الَّذِي يَخْتَجُّ بِهِ أَنْ يَسْتَصْحَبَ
الْأَضَلَ عِنْدَ عَدَمِ الدَّلِيلِ الشَّرْعِيِّ

11- Hazır ve İbaha (Helal ve Haram)

Hazır⁵¹ ve ibaha konusuna gelince, bu hususta bazı âlimlere göre eşyada aslolan haramlıktır, şeriatın helal kıldıkları müstesna.

Buna göre bir şeyin helal oluşunun şeriatta bir delili yoksa asla tutunarak haram olduğu söylenir.

Bazı âlimler önceki görüşün aksine eşyada aslolanın mübahlık olduğunu, ancak şeriatın haram kıldıklarının istisna edileceğini söylerler.

İstishâbü'l-hâl, hüccet sayılabilecek durum demektir. Şer'î bir delil bulunmadığı zaman asıl halin devamlılığına hükmetmektir.

51 **Hazır/Mahzur**, mükelleften yapılmaması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili ifade eder. Literatürde haram, menhiyyün an, memnû', zenb, kabîh, seyyie gibi çeşitli kelimelerin de "yasaklanan şey" mânasında mahzurla aynı veya yakın anlamlarda sıkça kullanıldığı görülür.

١٢ - [تَرْتِيبُ الْأَدِلَّةِ]

وَأَمَّا الْأَدِلَّةُ فَيَقْدَمُ الْجَلِيّ مِنْهَا عَلَى الْخَفِيّ وَالْمَوْجِبُ لِلْعِلْمِ
عَلَى الْمَوْجِبِ لِلظَّنِّ

وَالنُّطْقُ عَلَى الْقِيَاسِ وَالْقِيَاسُ الْجَلِيّ عَلَى الْخَفِيّ

فَإِنْ وَجَدَ فِي النُّطْقِ مَا يُفَسِّرُ الْأَضْلَّ يَغْمَلُ بِالنُّطْقِ وَإِلَّا
فَيَسْتَصْحَبُ الْحَالَ

12- Delillerin Tertibi

Açık olan delil⁵² kapalı olana; ilim yani kesin bilgi ifade eden delil, zann ifade eden delile takdim edilir.

Söz olan delil (nutk⁵³), celî kıyasa; açık kıyas da kapalı kıyasa takdim edilir.

Şayet kelimada/nasslarda aslı açıklayan bir şey varsa kelam ile, yoksa istishâb⁵⁴ ile amel edilir⁵⁵.

52 Zahir, müevvel nitelikli lafızlar gibi.

53 Nutuk'tan kasıt, Kitap ve Sünnet naslarıdır.

54 **İstishâb**, aksine bir delil bulunmadığı sürece serbestlik ve yükümlülüğe yahut daha önce varlığı bilinen bir durumun devam ettiğine hükmetme yöntemi anlamında bir fıkıh usulü terimidir.

55 Buna göre, değiştirildiğini gösteren bir delil olmadıkça, hâlihazırdaki bulunulan halin devamına hükmedilir.

١٣ - [شُرُوطُ الْمُفْتِيِّ وَالْمُسْتَفْتِي]

وَمَنْ شَرَطَ الْمُفْتِيَّ أَنْ يَكُونَ عَالِمًا بِالْفَقْهِ أَصْلًا وَفِرْعًا خِلَافًا
وَمَذْهَبًا

وَأَنْ يَكُونَ كَامِلٌ الْأَدِلَّةُ فِي الْإِجْتِهَادِ عَارِفًا بِمَا يَحْتَجُ إِلَيْهِ فِي
اسْتِنْبَاطِ الْأَحْكَامِ

وَتَفْسِيرِ الْآيَاتِ الْوَارِدَةِ فِي الْأَحْكَامِ وَالْأَخْبَارِ الْوَارِدَةِ فِيهَا

13- Müftû – Müstefî

Müftûnin şartlarından bazıları şunlardır: asılları⁵⁶, fer'i⁵⁷, ihtilaf noktalarını (hilâfı⁵⁸) ve farklı görüşleri (mezhep görüşleri) ile fıkıh bilmek,

İctihada kâmil manada ehil olmak, hüküm istinbatında ihtiyaç duyulan (nahiv ve dil kuralları gibi) konuları bilmek,

Kur'ân'daki ahkâm ayetlerinin anlamını ve bu konudaki haberleri (Nebevî açıklamaları) bilmek.

56 Asıllardan maksat, fıkıhın kural ve maksatlarıdır.

57 Fer'den maksat fıkıhın furua dair hükümleri ile onların dayandığı delilleridir.

58 **Hilâf**, fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniğidir. Zamanla fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilâfları konu edinen bir ilim dalı (İlmu'l-cedel, hilâf, hilâfiyât) haline gelmiştir. Buradaki hilâfdan maksat, müftûnin mezhep imamına muhalif görüşleri bilmesidir.

وَمِنْ شُرُوطِ الْمُسْتَفْتَى أَنْ يَكُونَ مِنْ أَهْلِ التَّقْلِيدِ
وَلَيْسَ لِلْعَالَمِ أَنْ يَقْلَدَ

والتقليد قبول قول القائل بلا حجة

فعلى هذا قبول قول النبي صلى الله عليه وسلم يسمى
تقليدا

وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ التَّقْلِيدُ قَبُولُ قَوْلِ الْقَائِلِ وَأَنْتَ لَا تَذَرِي مَنْ
أَيِّنَ قَالَهُ

فَإِنْ قُلْنَا إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ بِالْقِيَاسِ
فَيَجُوزُ أَنْ يُسَمَّى قَبُولُ قَوْلِهِ تَقْلِيدًا

Müsteftûnin (fetva danışan kimsenin) şartlarından birisi taklit ehlinden olmasıdır⁵⁹.

Âlim/müçtehit olanın bir başkasını taklit etmesi caiz değildir.

Taklid

Taklit, deliline bakmaksızın bir içtihat sahibinin görüşünü kabul etmektir.

Bu tarife göre Allah Rasulünü'nün (s.a.v.) sözlerini kabulle karşılamak da taklit diye isimlendirilir⁶⁰.

Kimi bilginlere göre taklit; nereden aldığını bilmeksizin bir başkasının sözünü alıp, kabul etmek demektir.

Eğer biz, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kıyasla da görüş beyan ettiğini (hüküm verdiğini) söylersek, onun görüşünü kabulle karşılamayı da taklit diye isimlendirmek caiz olmuş olur.

59 Ancak böyle olursa, verdiği fetvada müftiyi taklit edebilir.

60 Bu konu Hz Peygamber'in içtihat ettiğini kabul eden ve etmeyenlere göre ihtilafı bir konudur.

Allah Rasülü'nün içtihadını caiz gören görüşe göre O'nun sözünü/içtihaden vermiş olduğu hükmü kabul etmek taklid diye isimlendirilir. Çünkü bu kavlin, vahye de içtihad da dayanma ihtimali söz konusudur.

İçtihad ettiğini kabul etmeyenlere göre ise O'nun sözünü kabul, taklid diye isimlendirilemez. Çünkü O'nun kavli/hükmü mutlaka vahye müstenittir.

١٤ - [الإِجْتِهَاد]

وَأَمَّا الإِجْتِهَاد فَهُوَ بِذَلِكَ الْوَسْعِ فِي بُلُوغِ الْغَرَضِ
فَالْمُجْتَهِدُ إِنْ كَانَ كَامِلَ آلَةٍ فِي الإِجْتِهَادِ فِي الْفُرُوعِ
فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِنْ اجْتَهِدَ وَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ وَاحِدٌ
وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ كُلُّ مُجْتَهِدٍ فِي الْفُرُوعِ مُصِيبٌ
وَلَا يَجُوزُ كُلُّ مُجْتَهِدٍ فِي الْأُصُولِ الْكَلَامِيَةِ مُصِيبٌ لِأَنَّ
ذَلِكَ يُؤَدِّي إِلَى تَصْوِيبِ أَهْلِ الضَّلَالَةِ وَالْمَجُوسِ وَالْكَفَّارِ
وَالْمُلْحِدِينَ

وَدَلِيلٌ مَنْ قَالَ لَيْسَ كُلُّ مُجْتَهِدٍ فِي الْفُرُوعِ مُصِيبًا قَوْلُهُ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

مَنْ اجْتَهِدَ وَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَمَنْ اجْتَهِدَ وَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ
وَاحِدٌ

وَوَجْهُ الدَّلِيلِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَأَ الْمُجْتَهِدَ
تَارَةً وَصَوَّبَهُ أُخْرَى

14- İctihat

İctihat, maksada ulaşmak için bütün gücünü sarfetmektir.

İctihat için lazım olan şartları kâmil manada üzerinde taşıyan müctehit, furu' a dair bir konuda içtihat eder, bu içtihadında da isabet ederse iki ecir; içtihat eder, içtihadında da hata ederse bir ecir alır.

Furu' konularında her içtihad eden isâbet etmiştir diyen âlimler de vardır.

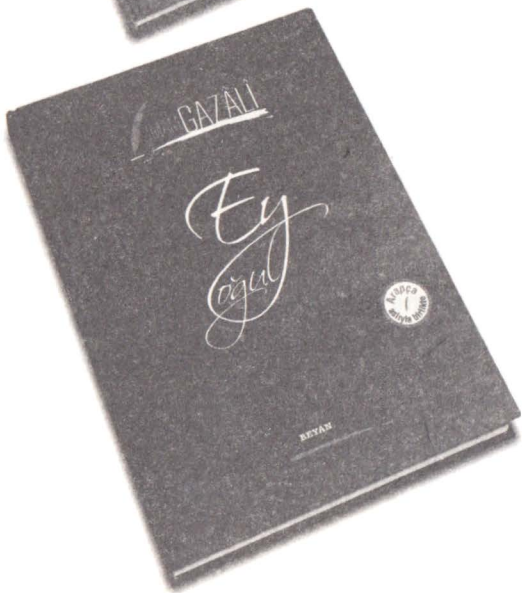
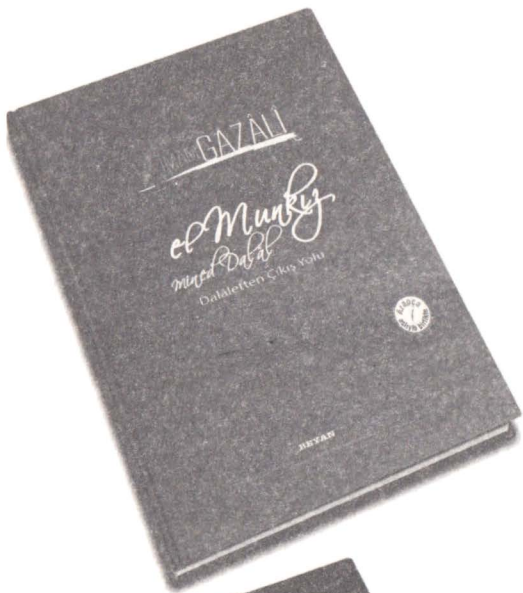
Kelamın temel konularında [Usulüddin] içtihat eden bütün müctehitlerin isabet ettiğini söylemek doğru değildir. Çünkü bu düşünce, dalâlet ehli olan Hristiyanları, Mecusileri, kâfirleri ve mülhidleri doğrulamak anlamına getirir [ki bu asla doğru olmaz.]

“Furu' a dair konularda içtihat eden her müctehid isabet etmemiştir” diye düşünenlerin delili, Allah Resul'ünün (s.a.v.) şu hadisidir:

“Kim içtihat eder, [bu içtihadında da] isabet ederse, iki ecir alır. Kim de içtihat eder, [içtihadında da] hata ederse bir ecir alır.”⁶¹

Bunun anlamı şudur: Demek ki, Hz. Peygamber (s.a.v.), müctehidin bazen hata bazen de isabet edebileceğini söylemiştir.

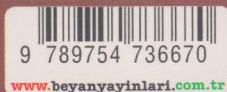
61 Buhari, İ'tisâm 21; Müslim, Akdiye 15, (1716); Ebu Dâvud, Akdiye 2, (3574); Tirmizî, Ahkâm 2, (1326); Nesâî, Kazâ 3, (8, 224).

الجويني

الورقات

في أصول الفقه

8 ٤